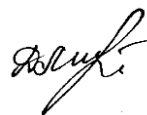

Міністерство освіти та науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Психолого-природничий факультет
Кафедра екології, географії та туризму

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри

(підпис)

Лико Д.В.
(ініціали, прізвище)

« 19 » грудня 2022 року

Пояснювальна записка
до кваліфікаційної роботи магістра

зі спеціальності 014 «Середня освіта (Географія)»
(код і назва)

на тему: «Формування екологічного мислення на уроках географії в 5-9 класах»

Виконала: студентка II курсу, групи МГ-61
(шифр групи)

Якубович Аліна Володимирівна
(прізвище, ім'я, по батькові) (підпис)

Керівник канд. геогр. наук, доцент, проф. кафедри екології, географії та туризму РДГУ Мартинюк В.О.
(посада, науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали) (підпис)

Рецензент завідувач кафедри географії і туризму Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Степана Дем'янчука, к.г.н., доцент Яроменко Оксана Володимирівна
(посада, науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали) (підпис)

Засвідчую, що кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Студентка _____
(підпис)

Оцінка за результатами захисту:

Національна шкала відмінно

Кількість балів: 94

Оцінка: ЄКТС A

Рівне – 2022 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ У ШКОЛЯРІВ 5-9 КЛАСІВ	6
1.1. Вікові особливості учнів середньої шкільної ланки.....	6
1.2. Теоретичні основи формування екологічного світогляду школярів середньої ланки.....	8
1.3. Роль екологічної психології у формуванні мислення школярів.....	10
1.4. Педагогічна екологія та її зв'язок зі шкільною географією.....	13
Висновки до розділу 1.....	16
РОЗДІЛ 2. ДИДАКТИЧНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ В УЧНІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ (5-9 КЛАСИ)	17
2.1. Методичні умови формування екологічного світогляду учнів під час вивчення географії.....	17
2.2. Моделювання процесу формування екологічної компетентності учнів під час вивчення географії.....	20
2.3. Технології формуванні екологічного мислення школярів на уроках географії.....	29
Висновки до розділу 2.....	35
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ В 5-9 КЛАСАХ	36
3.1. Основні напрями формування екологічної свідомості в учнів середньої шкільної ланки.....	36
3.2. З досвіду роботи щодо формування екологічного мислення на уроках географії.....	40
Висновки до розділу 3.....	62
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	66
ДОДАТКИ	70

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогодні не існує жодної країни, яка б не відчула на собі наслідки екологічних проблем. За останні 50 років значно погіршилась екологічна ситуація як в Україні, так і в світі загалом. А отже, сотні, тисячі та навіть мільйони людей проживають на територіях які є непридатними для життя. Що ж передувало розвитку даних проблем? Сама ж людина, її господарська, споживацька діяльність.

До екологічних проблем ми відносимо: забруднення атмосферного повітря, забруднення поверхневих та підземних вод, виснаження природних ресурсів, надмірна вирубка лісів, зменшення біологічного різноманіття, тощо. Якщо не зарадити цим проблемам існує велика ймовірність того, що планета Земля буде непридатною для нормального життя та існування людства. Врятувати природу можуть лише зміни в нашій свідомості, наше переосмислення і тут я вважаю велика роль надається екологічному вихованню, яке має починатися ще з дитячого садочка і активно продовжуватися в школі.

Основним завданням географії, як природничої науки, що викладається в школі є формування уявлень про планету Земля, її оболонки та процеси, що в них відбуваються. Безумовно, знати природу потрібно, це дуже важливо, але лише знати замало, необхідно й розуміти та піклуватися про неї, а отже, школа має виховати в дитини позицію екологічної свідомості, підготувати дитину до екологічної діяльності. Саме тому при вивченні географії для здобувачів середньої освіти ввелось поняття «екологічної компетентності», що включає в себе виховання в дітей ошадливого ставлення до природи та її багатств, правила раціонального природокористування, тощо. Також дана компетентність виховує в дітей любов до природи, життя в гармонії з природою, дбайливе ставлення, яке розпочинається ще в дитинстві і триватиме протягом всього життя.

Життя людини нерозривно пов'язане з природою, а врятувати природу можливо лише виховавши свідомих громадян та сформувавши в них екологічне мислення. З огляду на вище означене наше дослідження є актуальними.

Мета дослідження – обґрунтування психолого-педагогічних засад формування екологічного мислення у здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти 5-9 класів.

Для досягнення мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- Охарактеризувати вікові особливості школярів середньої ланки;
- Дослідити теоретичні основи формування екологічного світогляду школярів середньої ланки;
- З'ясувати роль екологічної психології у формуванні екологічного мислення;
- Охарактеризувати педагогічну екологію та дослідити її зв'язок з шкільною географією;
- Розробити методичні розробки, що застосовуватимуться на уроках географії з метою формування екологічного мислення

Об'єктом дослідження є процес навчання географії у 5-9 класах, а **предметом** – форми, методи та прийоми формування екологічної компетентності при вивченні природничих наук.

Дослідженню даної теми приділена велика кількість наукових праць, як вітчизняних так і зарубіжних, зокрема І. Д. Бега, Л. І Сидоренка, П. І. Щербаня, С.В. Совгіри та інші. Екологізація освіти є провідною метою Порядку денного на XXI століття (Ріо-де-Жанейро 1992 р., 2012 р.) та задекларована у Цілях сталого розвитку (ЦСР) до 2030 року. Проте методичних розробок, форм та методів, прийомів роботи на уроках географії з впровадження елементів екологічного виховання недостатньо.

Структура роботи складається зі вступу, 3-х розділів (Розділ 1. Психолого-педагогічні засади формування екологічного мислення у школярів 5-9 класів. Розділ 2. Дидактичні методи формування екологічного мислення в

учнів на уроках географії (5-9 класи). Розділ 3. Формування екологічного мислення на уроках географії в 5-9 класах), висновків, списку використаних джерел та додатків.

Методи дослідження. У процесі роботи над кваліфікаційною роботою застосовувались загальнонаукові емпіричні, соціологічні та експертні методи дослідження. В результаті впровадження емпіричних методів, а саме спостереження та опису з'ясовано, що здобувачі освіти середньої шкільної ланки проявляють високу пізнавальну активність та інтерес до предметів природничого циклу, висловлюють занепокоєння щодо погіршення екологічної ситуації в населеному пункті, регіоні, в Україні та світі загалом.

Серед прийомів дослідження в процесі роботи ми найчастіше послуговувалися оціночними прийомами, а саме спостереження та експерименту. В результаті їх застосування було виділено низку найбільш ефективних форм роботи з учнями щодо підвищення якості екологічної освіти.

Наукова новизна роботи полягає в удосконаленні та поглибленні досліджень щодо форм та методів роботи з учнями середньої шкільної ланки, підвищення якості екологічної освіти в школі тощо.

Практичне значення дослідження. Матеріали дослідження можна використовувати на уроках географії, екології та біології в середній шкільній ланці закладів загальної середньої освіти, а також у реалізації позашкільної або позаурочної діяльності учнівської молоді. Магістерське дослідження буде корисним під час вивчення дисциплін у ЗВО, зокрема «Методика навчання географії», «Екологія», «Загальне землезнавство», «Географія рідного краю», «Педагогіка», «Методика та технології навчання природознавства» та інші.

РОЗДІЛ 1.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ У ШКОЛЯРІВ 5-9 КЛАСІВ

1.1. Вікові особливості сучасних школярів середнього шкільного віку

До категорії середнього шкільного віку відносяться діти віком від 10 до 15 років, учні 5-9 класів. Цей віковий період є найскладнішим етапом в житті дитини, адже він характеризується глобальними змінами, переходом від дитинства до юності. Раніше не існувало такого поняття як «підлітковий вік», чітко виділялися дві вікові категорії, або ж такі періоди як дитинство та юність. Згодом психологи та педагоги дійшли єдиного висновку, що це дійсно переломний момент в житті дитини і він виділяється як особливий період-підлітковий або ж, так званий пубертантний.

У цьому віці відбуваються глобальні зміни в організмі дитини, розпочинається період статевого дозрівання, що проявляється у вигляді швидкого зростання та розвитку організму. За рік дитина може вирости до 10 см (дівчатка найшвидше ростуть приблизно у віці 13 років, хлопчики 14-15 років). Статеве дозрівання вносить в життя підлітка серйозні зміни, як в будові організму так і розпочинається етап нових життєвих переживань. Цьому слідує надмірна дратівливість, часті конфліктами з батьками та вчителями. Дитина намагається знайти того, хто завжди розумів би та підтримував би її, і на жаль, це не батьки, а дуже часто небезпечні підліткові компанії, що мають негативний вплив. Дорослим варто з розумінням поставитись до дитини та складного вікового періоду в її житті, проявляти розуміння, підтримку, стати другом.

Провідною діяльністю дітей залишається навчання. Сприймання навчального матеріалу стає більш організованим та серйознішим. Важливу роль відіграє подача навчального матеріалу, варто подавати його так, щоб

дітям було цікаво та доступно, тоді сприймання глобальне та має максимальну ефективність, коли ж ні, тоді поверхневе. Мислення в підлітковому віці цікаве та неординарне. Дитина має на меті не ставити за еталон думку вчителя чи автора підручника, а висловлювати власне бачення та відстоювати власну позицію. Вчителю варто спілкуватися демократично, тобто на рівних, говорити як з дорослим, тоді завоюєте повагу та авторитет.

Особливу роль в даному віці відіграють почуття, які дитина може проявляти надзвичайно бурхливо, в цьому і проявляється криза підлітково віку: почуттів завжди в надміру, тобто або сильно любить, або ж ненавидить, підліток може бути або дуже добрий, або надто жорстокий, вік не дарма називають віком катастроф.

Важливу роль відіграє той факт, що підлітки вважаються найбільш цілеспрямованими, тобто, якщо зацікавився чимось, (це може бути шкільний предмет, гра на музичному інструменті, різьба по дереву, тощо) то буде приділяти максимальну кількість уваги даній проблемі чи заняттю [13].

Щодо розвитку екологічного мислення то діти даного вікового періоду часто приймають участь в екологічних конкурсах, вікторинах, акціях, де пропонують власне вирішення певної екологічної проблеми або ж шляхи попередження та передбачення її. Конкурсів на екологічну тематику в школі надзвичайно велика кількість, починаючи класними, шкільними, районними, обласними та закінчуючи конкурсами Всеукраїнського етапу. Варто зазначити, що діти на добровільних засадах, проявляючи власну ініціативу малюють малюнки на екологічну тематику, проводять експерименти та дослідження в природі, приймають участь у вікторинах, іграх, де проявляють логічне, творче мислення, відстоюють власні позиції та ініціативу, до прикладу пропонують створити проект щодо озеленення пришкільної території, ощадливого використання води та інших природних ресурсів, висапування клумб, висаджування квітів, тощо.

Отже, вік, безумовно, складний та проблемний, але якщо всіляко підтримувати дитину та спрямовувати її енергію в правильний напрям то можна досягнути великого успіху [13].

1.2. Теоретичні основи формування екологічного світогляду школярів середньої ланки

Життя людини в сучасному світі сповнене всіляких зручностей та благ. Так, до прикладу, ми за допомогою транспорту можемо легко переміститися з однієї точки в іншу, перевозити свої вантажі, подорожувати. Невід'ємними нашими помічниками є побутові прилади, газові прилади, що полегшують наше життя. Всі ці речі які здавалося б дуже корисні для нас та комфортні все ж приносять шкоду, вони спричиняють появу нових хвороб цивілізації, основною серед яких є погіршення стану екології.

Для того щоб подолати екологічні проблеми сучасності необхідно розвивати екологічну освіту. Завдання школи полягає у тому щоб підготувати дитину до життя в навколишньому середовищі, виховати думку про те, що життя є найбільшою цінністю, оцінити яку ми зможемо лише тоді коли будемо жити в гармонії з природою, а отже піклуватися про неї.

Формування екологічної освіти розпочинається ще у початковій школі. Так, вчитель ставить за мету прививати дітям любов до природи, формувати почуття патріотизму, любові до рослин та тварин.

Учні молодшого шкільного віку з великою зацікавленістю сприймають навчальні предмети природничого циклу. В цьому віці все хочеться дізнатись, скрізь прийняти активну участь. Тому вчителю варто організовувати природничі екскурсії до музею, будь-якого природного комплексу, а також екологічні акції, до прикладу очищення території озера, тощо.

Екологічне виховання дітей вважається одним з найпріоритетніших напрямків за дослідженнями ЮНЕСКО та Національної доктрини розвитку освіти України. І ми з цим повністю згодні, адже обов'язок кожної людини

охороняти природу. А для того щоб людина знала цей обов'язок та виконувала його, необхідно розвивати любов до природи та екологічне виховання починаючи з дитинства та не припиняти цього робити впродовж всього життя.

«Любов до природи слід виховувати з раннього дитинства. Дітей, що не вміють ще ходити, треба частіше виносити на свіже повітря, щоб вони могли бачити рідне небо, дерева, квіти, різних тварин. Все це залишається в дитячій душі, осяяне почуттям радості, і покладе основи любові до рідної природи» [12].

Ці слова Григорія Ващенка, видатного українського психолога та педагога дуже влучно описують суть екологічного виховання.

У середній ланці ще більша увага приділяється екологічному вихованню дітей, відбувається активне формування екологічної культури та поведінки. Основна мета даного виховання цього вікового періоду полягає у формуванні ощадного, економного використання природних багатств, формування екологічної вихованості. Слід донести до свідомості дітей, що екологічно вихованою називають ту особистість, яка дбає про природу, примножує її багатства, намагається чинити найменше шкоди для навколишнього середовища. А навпаки приймає участь в різних заходах, вікторинах, конкурсах та акціях екологічного спрямування, як самостійно так і залучає до цього своїх друзів.

Дуже важливо щоб діти розуміли поняття та суть науки екологія, розібрались для чого вона необхідна в житті людини, тобто якщо говорити іншими словами то дитина повинна мати стійку мотивацію та пізнавальний інтерес до вивчення даної науки. Тут важлива роль належить вчителю, що викладає предмети на яких враховується поняття «екологічної компетентності», найбільш впроваджується при вивченні наук природничого циклу, а саме: географії, біології, фізики, хімії. Також провідну роль у формуванні екологічного виховання відіграє класний керівник. Якщо це людина, що має активну громадянську позицію, всіляко допомагає природі та

покращенню її стану то любов до цього буде легше прищепити учням, для яких вчитель стане взірцем.

Дуже доцільно при вивченні наук природничого циклу, на виховних годинах, факультативах чи гуртках впроваджувати такі методи екологічного виховання:

- екологічні вікторини;
- виховні години, присвячені екологічній тематиці (бесіди, дискусії, тощо);
- конкурси екологічного спрямування, (починаючи класними і закінчуючи загальношкільними);
- природоохоронні акції (очищення території лісосмуги, очищення берега водойми, прибирання вулиці, шкільного подвір'я, власного, тощо); екскурсії до краєзнавчих музеїв чи природних комплексів [19].

1.3. Роль екологічної психології у формуванні мислення школярів

Для того щоб визначити роль екологічної психології спочатку окремо розберемось з поняттями «екологія» та «психологія».

Екологія в буквальному сенсі існувала у світі завжди, але парадоксальним є той факт, що масового поширення серед населення ця наука набула лише тоді, коли людина своєю діяльністю зайшла дуже далеко, коли природа перебуває на межі катастрофи.

Вперше визначення екології та впровадження терміну запропонував Ернст Геккель ще у 1866 році, проте визначення терміну того часу та зараз суттєво відрізняється. Першочергове визначення поняття трактувалося як наука про будову рослин та тварин, а також взаємодія навколишнього середовища з людиною. Сучасне поняття має дещо інше значення і ототожнюється як негативний вплив людини на довкілля, руйнівні наслідки господарської діяльності людини.

Психологія, в свою чергу є наукою, що вивчає та досліджує психічні явища та процеси, що відбуваються в організмі людини та тварини, а також поведінку цих організмів. Без перебільшення ця наука є однією з найважливіших та найцікавіших. Запропонована ще у 1879 році В. Вундтом, але поняття «психологія» було введене ще задовго навіть до цих років, якщо бути точними то в епоху XVII століття і походить від грецького *psyché*) — душа, дух; *λόγος* (*logos*) — вчення. Не секретом для нас є той факт, що в античні часи поняття «душа» було щось міфічним та магічним, тому вивчення психології особливого значення не мало на той час.

Нині це наука, що складається з багатьох розділів, що перебувають на різних рівнях та стадіях формування. Найважливішим у психології є поняття психічного образу, на цьому власне вона і базується. До психічного образу відноситься сприйняття людиною інших людей, природи, ставлення до оточення, а також регулювання та аналіз поведінки як найвищий прояв свідомості. Що характерне для людини і не притаманне тваринам.

Плавно переходимо до екологічної психології, яка перебуває на стику екології та психології.

Екологічна психологія – галузь психології, що вивчає психологічні аспекти взаємин людини з довкіллям. Сформувалася на початку 60-х років XX століття у зв'язку з критикою лаборатораторного методу експериментальних досліджень психічних процесів і виникненням необхідності врахування чинників середовища.

Останнім часом через збільшення кількості глобальних екологічних проблем наука виділилась в окремий напрям, що складається з ряду теоретичних та практичних досліджень. Велика роль приділяється людині та її глобальному впливу на екологічний стан планети.

Щодо розвитку галузі екологічної психології в Україні то він розпочався відносно нещодавно у 1980 роках. Так як наша держава десятиліттями перебувала у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік то очевидним є той факт, що розвиток даної науки вважався неперспективним.

Не секретом для нас є те, що держава СРСР по-споживацькі відносилась до навколишнього середовища, вирубувались масштабні плантації лісів, забруднювались річки та озера, зникали з лиця землі природні ландшафти. Все це відбувалося б можливо і до нашого часу, але аварія на Чорнобильській атомній електростанції, що відбулась 26 квітня 1986 року змінила весь світ, разом з ним і думку наших чиновників, вчених та всього людства загалом [30].

Масштаби трагедії стали найтяжчими в історії нашої планети, полум'я гасили понад 200 тисяч ліквідаторів, які жертвували своїм життям, щоб зберегти наші. Десятки тисяч людей отримали смертельну дозу опромінення, такою гіркою ціною вдалося загасити пожежу.

Після катастрофи, яку неможливо було приховати, так як вона стала планетарною людям необхідна була психологічна допомога, яка надається навіть до цього часу, у вигляді консультацій з лікарями, здоровлення в санаторіях, тощо. Отож, з того часу активними темпами почала розвиватися екологічна психологія в Україні, мета якої зараз не лише чорнобильська проблематика, а допомога людям, що постраждали внаслідок різних екологічних, техногенних катастроф та криз, а також формування моральної свідомості громадян, почуття боргу та відповідальності перед природою [30].

На формування екологічного мислення школярів наука також впливає значним чином. В школі як під час уроків так і в позаурочній діяльності приділяється велика увага екологічному вихованню школярів. Вчителі під час планування уроків та екологічних заходів часто звертаються до екологічної психології, з тією метою щоб якомога доступніше та зрозуміліше пояснити дітям роль природи для життя людини.

Часто використовуються креативні методи, що мають на меті пробудити в дитини творчу уяву та творче мислення, навчитися приймати грамотні рішення по відношенню до середовища. Прикладом заходів на яких можна впровадити креативні методи екологічного мислення є метод проєктів, малюнковий метод («Намалюй країну мрії»), тощо. Також поширеним є метод анкетування, де здобувачам освіти пропонується висловити своє ставлення до

певних природних процесів чи явищ у балах. Якщо дитина повністю погоджується з тезою ставить максимальну кількість балів, до прикладу 5, якщо не погоджується-мінімальну кількість, що дорівнює наприклад 0. Така альтернативна шкала дає змогу вчителю оцінити екологічну свідомість до прикладу класу та ставлення дітей до навколишнього середовища, що пізніше допоможе правильно зорганізувати роботу, вчитель буде бачити результат та може проаналізувати на що краще звернути увагу, щоб підвищити рівень екологічної грамотності та свідомості. Важливо організувати анкетування на засадах доброзичливості та найкраще коли воно буде анонімним, це пояснюється тим, що діти будуть правдиво відповідати та не будуть соромитися вказувати саме свою думку.

Отже, сучасне сьогодення вимагає назавжди позбутися терміну та ілюзії, щодо «чистої науки». Будь яка наука має бути пов'язана з людськими цінностями, тобто проявом найвищої науки є людські цінності. Мова йдеться і про екологічну психологію також [35].

Основна роль даної науки полягає у окресленні ставлення людини до навколишнього середовища, а також безпосередньо роль людини в ньому. Екологізація науки стає універсальним явищем, а сам екологічний підхід є невід'ємною частиною життя [11].

1.4. Педагогічна екологія та її зв'язок зі шкільною географією

Нами було зазначено, що для подолання чи зменшення кількості екологічних проблем необхідно розвивати екологічну освіту. Тобто формувати екологічну свідомість починаючи з дитячого садочка, продовжувати у початковій шкільній ланці та середній, пропагувати знання з екології для старшокласників, та врешті-решт готувати в коледжах, університетах висококваліфікованих спеціалістів для подальшої роботи в екологічній галузі.

Щодо педагогічної екології, то нині це наука, що має три напрями:

- Традиційна екологія, вивчає взаємозв'язок людини з природою.

- Екологія та охорона природи, тут екологія представлена як фундаментальна наука природоохоронної діяльності.

Екологія «наука всіх наук», йдеться про взаємозв'язок об'єкту та його оточення [29].

Екологія суттєво відрізняється від гуманітарних та природничих наук тим, що вивчає всі рівні організації живого та глибоко проникає до тих же природничих та технічних наук. Тому маємо складну структуру даної науки.

Виходячи з вище зазначеного можна анонсувати, що екологічна освіта є цілеспрямованим процесом оволодіння екологічними процесами, явищами, навичками та вміннями.

Педагогічна екологія набуває максимальної актуальності не лише в Україні, а й в світі загалом. Основна мета формувати в дитини активну громадянську позицію жити в гармонії з природою та усвідомлювати свою роль на планеті. Вона тісно пов'язана з географією, хімією, фізикою та біологією. При вивченні даних шкільних предметів є велика можливість формування екологічної свідомості.

Географія – це наука, що вивчає планету Земля, а також процеси, що на ній відбуваються, крім того, вона пропагує і екологічне виховання дитини, а також патріотичне. В процесі вивчення географії велика роль приділяється формуванню екологічної свідомості, майже на кожному уроці теми торкаються екології.

До прикладу при вивченні курсу географії 7 класу, що має назву «Географія материків та океанів» надважлива, майже головна роль приділяється екологічним проблемам материків, країн, морів, а також океанів. Кожна тема тісно переплітається з проблемами, також шляхами їх уникнення та способами запобігання [2].

Таким чином на вчителя та його творчі здібності покладається провідна роль, необхідно донести матеріал про екологічні проблеми до дітей так, щоб пробудити свідомість кожного. Найкраще такі уроки проводити застосовуючи технічні засоби та інформаційно-комунікативні технології, для того щоб учням

було цікаво торкатися даної теми. Велика роль також має приділятися екскурсіям та роботам на місцевості, для того щоб кожен вибрав таку модель поведінки, що в жодному разі не зашкодить природі, а лише примножуватиме її красу та багатство. Основні складові екологічної свідомості наведено на рис. 1.1.

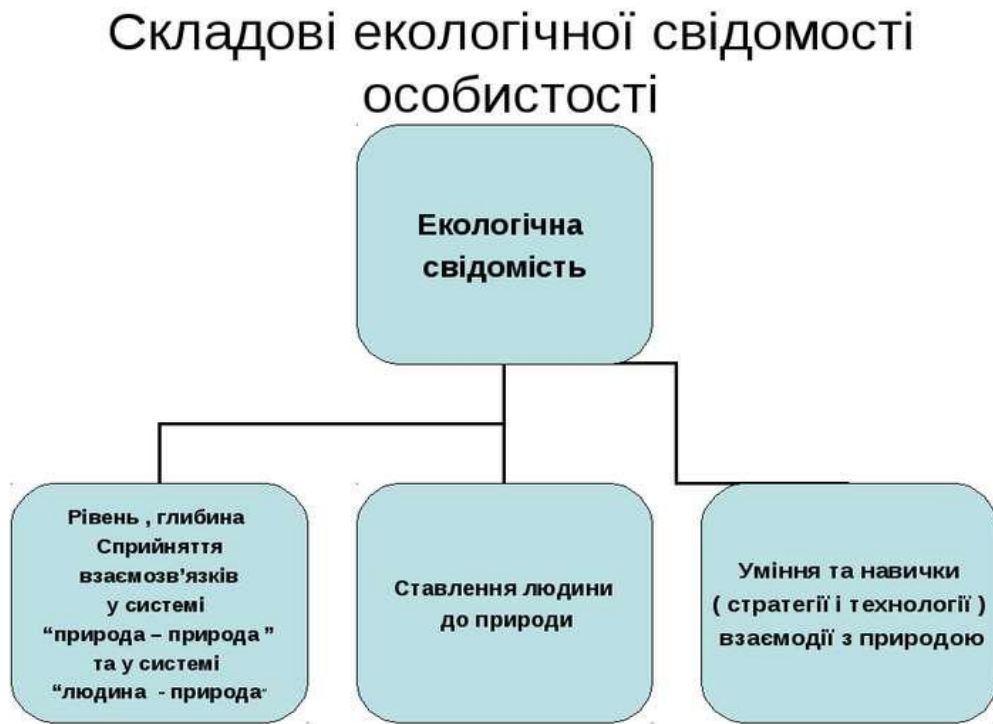

Рис. 1.1. Складові екологічної свідомості (за Львовичіною, [15])

У зв'язку з відсутністю навчально-методичних посібників (крім авторських), у яких здійснювався б аналіз методичного апарату екологічної освіти і виховання учнів різного віку, нами охарактеризовано сутність, функції та удосконалено класифікацію форм екологічної освіти і виховання учнів 1 – 9 класів.

За дидактичною метою форми екологічної освіти і виховання розподілено на: теоретичного навчання, комбінованого навчання, навчально-практичні, масової і конкретної природоохоронної роботи. Провідною формою організації навчання і виховання учнів у позашкільному навчальному закладі є групові заняття [26].

Висновки до розділу 1

Отже, вікові особливості школярів середньої ланки полягають в тому, що саме на цей період припадає «криза підліткового віку», яка відчутно проявляється на поведінці дитини, проте починає формуватися власна думка та бажання її відстояти, також в цьому віці діти дуже наполегливі та вперті, намагаються самоствердитись та виділяться серед однокласників, тому це найкращий час для формування активної громадянської позиції, зокрема й охорони природи.

Через збільшення кількості екологічних проблем та згубний вплив людини на навколишнє середовище на початку 60-х років ХХ століття у світі сформувалася наука, що має назву екологічна психологія. Основна роль полягає у дослідженні психологічних аспектів взаємин людини та природи. В Україні наука набула популярності відносно недавно у 1980 роках, після масштабної катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції, наслідки якої були планетарними та не могли приховуватись. Мета екологічної психології нині це не лише наслідки ЧАЕС, а й допомога людям, які постраждали від будь-яких екологічних лих чи катастроф.

Для того щоб уникнути подальше поширення екологічних проблем чи знайти шляхи їх подолання необхідно розвивати екологічну освіту, зокрема починаючи ще зі школи. Екологічне виховання дітей вважається одним з найбільш пріоритетних напрямків за дослідженнями ЮНЕСКО та Національної доктрини розвитку освіти України. У середній ланці основна мета його полягає у ощадливому використанні природних ресурсів, бережному ставленню до природи та любові до неї.

Педагогічна екологія має три напрями розвитку та значно відрізняється від інших наукових дисциплін, так як є наукою системною, що проникає в будь які галузі: гуманітарну, технічну, а також природничу. Найтісніший зв'язок має з географією, саме на уроках географії в дітей найбільше формується екологічне мислення та екологічна свідомість, тому важливо, щоб вчитель докладав всі зусилля для позитивного результату.

РОЗДІЛ 2.

ДИДАКТИЧНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ В УЧНІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ (5-9 КЛАСИ)

2.1. Методичні умови формування екологічного світогляду учнів під час вивчення географії

«У наш час географія трактується як єдина природничо-суспільна наука, що вивчає у територіальному аспекті процеси взаємодії людини і природи...» (С. Рудницький). У результаті осучаснення освітнього процесу та його оновлення перед школою нині повстає складне завдання не лише навчити дітей базових предметів та понять, бо вже давно не існує процесу навчального, є процес освітній в якому йдеться про реалізацію триєдиного завдання, що полягає у навчанні, вихованні та всебічному розвитку особистості. Тобто особливі надії покладаються на школу та вчителів, як у плані навчання, так і виховання.

Формування екологічної культури відповідальний та дуже важливий крок, який значною мірою впливає на свідомість дитини, адже саме від неї залежатиме майбутнє України та Землі загалом. Ми вже зазначали вище, що екологія наука міжпредметна, тісно пов'язана з природничими та технічними дисциплінами. Визначна роль тут належить географії, адже в шкільному курсі на кожному уроці географії зачіпається екологічна культура, екологічна свідомість, а також екологічні проблеми людства. Вчитель повинний своїми словами, кроками та діями всіляко виховувати в дитини любов до природи, а також спонукати до природоохоронної діяльності.

Відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1392 від 23 листопада 2011 р., реалізація завдань географічної освіти відбувається на засадах компетентнісного, діяльнісного та особистісно зорієнтованого підходів.

Компетентність — набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці [2].

Поняття «компетентності» та компетентнісний підхід був запроваджений у зв'язку з великою кількістю екологічних проблем та актуальних пропозицій та потреб суспільства.

У новому Державному стандарті базової то повної загальної середньої освіти компетентнісний підхід є головним підходом і направлений на спрямування освітніх галузей на розвиток сформованих і формування нових предметних (галузевих) компетентностей. Предметні (галузеві) компетентності стосуються змісту конкретної освітньої галузі чи предмета, і для їх опису використовуються такі ключові поняття: «знає і розуміє», «уміє і застосовує», «виявляє ставлення і оцінює» [2].

Відповідно до мети та завдань шкільного курсу географії компетентності можна класифікувати та ділити на такі групи: природнича компетентність, соціально-економічна компетентність, просторова компетентність, краєзнавча компетентність, екологічна компетентність [1].

Природнича компетентність формується на основі вивчення навчального матеріалу та його аналізу, внаслідок досліджень, виконання практичних завдань, тощо. В результаті сформованості даної компетентності учень з легкістю називає та аналізує процеси що відбуваються на планеті земля та в її найбільшому комплексі географічній оболонці, а також в дрібніших комплексах. З впевненістю розрізняє форми рельєфу, води суходолу, частини Світового океану, тощо.

Соціально-економічна компетентність визначається шляхом адаптації дитини до соціального середовища, в результаті учень аналізує соціально-економічні процеси, що відбуваються в світі та Україні, реагує на їх зміни та намагається аналізувати процеси та зміни господарства, тощо.

Просторову компетентність складає географічне середовище та простір, учень добре орієнтується на місцевості та карті, з легкістю може віднайти на карті будь який об'єкт, градус, будь-яку паралель чи меридіан.

Краєзнавча компетентність формується на основі вивчення географічних об'єктів рідного краю, учень добре знає свій край, його географічне положення, рельєф, клімат, ґрунти, рослинний та тваринний світ, водний режим, тощо. З легкістю та задоволенням вивчає особливості своєї Батьківщини та відчуває почуття любові до неї.

Ну і нарешті *екологічна компетентність*, є визначальною в курсі географії, адже як ми зазначали саме від належного формування даної компетентності залежить майбутнє нашого краю, країни, планети. У зв'язку з погіршенням екологічного стану необхідно якомога більше уваги приділяти саме екологічному вихованню. Важливо впроваджувати його так, щоб дитина розуміла значення цього, знала екологічний стан рідного краю, країни, відчувала почуття відповідальності, організовувала свою діяльність так, щоб якомога менше шкоди приносити природі, проявляла почуття бажання жити за законами природи та почуття любові до неї [36].

Між категоріями компетентнісного підходу існує тісний взаємозв'язок, зображений на схемі (рис. 2.1):

Рис. 2.1. Взаємозв'язок між категоріями компетентнісного підходу (за Савлуком Г.І, [27]).

Отже, до методичних умов формування екологічної свідомості у середній шкільній ланці належить компетентнісний підхід, який затверджений Державним стандартом базової та загальної середньої освіти і представлений природничою, соціально-економічною, просторовою, краєзнавчою та екологічною компетентностями між якими існує тісний взаємозв'язок.

2.2. Моделювання процесу формування екологічної компетентності учнів під час вивчення географії

Світ перебуває на краю екологічної катастрофи, яка є неминучою і все може змінитися лише тоді коли людство проаналізує свої вчинки та негативний вплив на природу і докладе всіх зусиль для того щоб покращити стан навколишнього середовища.

Зв'язок людини з природою завжди був тісним. Ще від початку зародження людського життя на планеті людина відчула залежність від природи, прикладом цього є те, що первісні люди займалися землеробством і 80 відсотків продуктів їхнього харчування походили з ґрунту. Але первісна людина жила в тісній гармонії з природою і не чинила настільки негативного впливу на неї, адже землеробство було примітивним, також велося мисливство, основна мета якого була забезпечити їжею. Поступово з початком зародження та розвитку цивілізацій вплив на навколишнє середовище змінювався, збільшувалось навантаження на нього, почали виникати екологічні проблеми, до прикладу вирубка лісів, виснаження ґрунтів, тощо. За охопленням території та поширенням екологічні проблеми поділяються на два види: глобальні та локальні. На даний час кількість екологічних проблем не зменшується, а збільшується швидкими темпами, екологічні проблеми замінюються та поступово переходять у глобальні екологічні кризи (рис. 2.2), які в результаті широкомасштабного поширення та загострення можуть призвести до того, що на планеті зникне життя. Екологічні кризи є складними ситуаціями, які загрожують існуванню екологічних систем [29].

Рис.2.2. Види екологічних проблем за масштабами поширення

Екологічні кризи бувають природного та антропогенного походження. Природні спричинені впливом природних чинників, до прикладу виверження вулкану, метеоритний вибух, падіння астероїда, тощо.

Кризи антропогенного характеру спричинені виключно внаслідок негативного впливу діяльності людини, порушення природних компонентів та їх зв'язків, наприклад вирубка лісів, забруднення водойм, забруднення атмосферного повітря, тощо.

Варто зазначити, що кількість екологічних криз антропогенного характеру в рази перевищує кількість природних екологічних криз.

Ми вже зазначили вище, що подолати це можна лише змінивши свідомість людства. Одним з таких заходів є екологічне виховання в школі.

Складові екологічного виховання в школі (рис. 2.3):

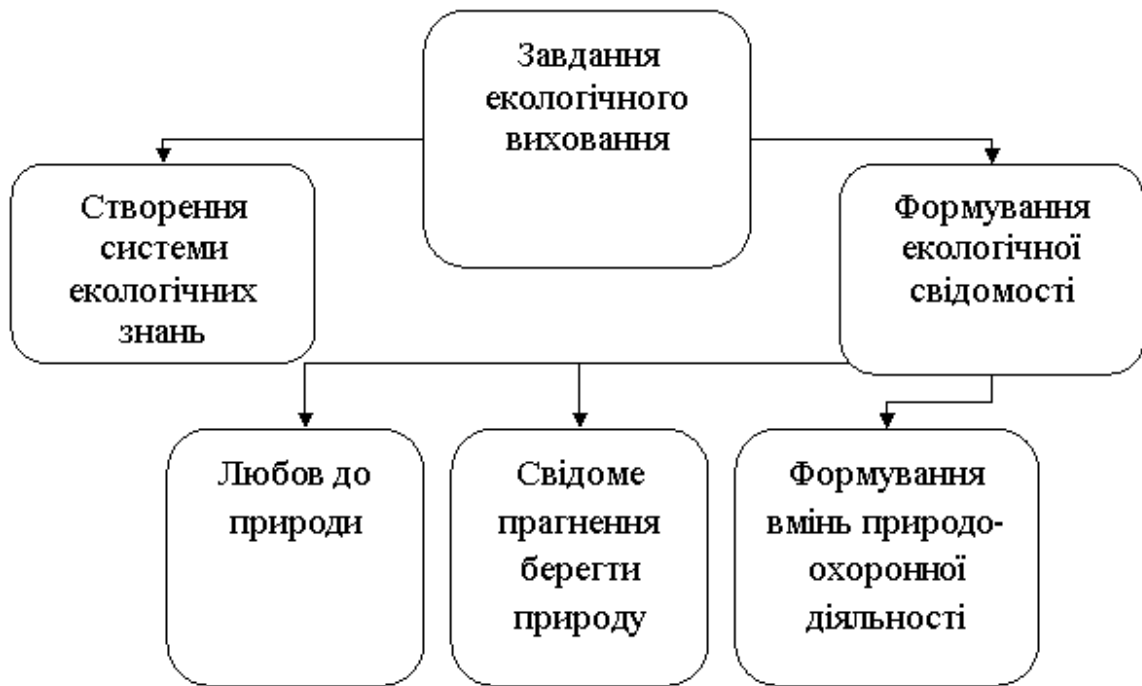

Рис. 2.3.Завдання екологічного виховання [32]

Щодо шкільного курсу географії то основна мета його викладання полягає у вивченні явищ та процесів, що відбуваються на планеті Земля в цілому, а також в її оболонках: повітряній, водній, твердій та живій. Географія також досліджує промисловість, сільське господарство, транспорт, тощо, крім цього вона пропагує й екологічне виховання, виховує в дітей почуття патріотизму та навчає піклуватися про навколишнє середовище.

Вивчення шкільного курсу географії розпочинається у 6 класі та має назву «*Загальна географія*». Діти до вивчення вже добре підготовані та мають загальне уявлення, що будуть вивчати протягом року, так як у початковій школі знайомились з поняттями природничих наук. Також у 5 класі викладається курс «Природознавство», який учні дуже люблять та вивчають з цікавістю.

Мета курсу розвивати пізнавальну активність до вивчення предметів природничого циклу. Географія 6-го класу знайомить дітей з предметом та його значенням в житті людини, вивчення починається з спостереження за змінами у навколишньому середовищі, живій та неживій природі, далі досліджується питання як у минулому люди уявляли нашу планету і як

змінювались ці уявлення протягом років та століть. Наступним етапом є дослідження форми Землі, її розмірів, також зображення на плані та карті. Після завершення вивчення даного розділу розпочинається вивчення оболонок Землі. Кожна вивчається окремо та детально у такій послідовності:

- Літосфера;
- Атмосфера;
- Гідросфера;
- Біосфера.

Завершується курс дослідженням Землі, як планети єдиної на якій існує життя. Відбувається ознайомлення з расами населення, з державами світу та впливом людини на навколишнє середовище.

Таким чином, програма складається з 4 розділів:

- I. Розвиток географічних знань про Землю;
- II. Земля на плані та карті;
- III. Оболонки Землі;
- IV. Планета людей.

Географія тісно пов'язана з екологією, саме тому при вивченні кожної теми велика увага приділяється екологічним проблемам, кризам, тощо. Під час вивчення відбувається формування екологічного мислення та екологічної свідомості у шестикласників [25].

При вивченні першого розділу порівнюється вплив на навколишнє середовище древніх племен: єгиптян, вавилонян, вікінгів та сучасного населення. Обговорюється проблема нераціонального використання природних багатств та ресурсів. Зіставляється навантаження на природу туристичних подорожей тих часів та сьогодення. Діти усвідомлюють руйнівну діяльність людини та її наслідки, дискутують як зменшити цей негативний вплив.

Під час вивчення другого розділу велика увага приділяється технічним досягненням та прогресу: не порівняти традиційні способи орієнтування на місцевості (за мохом, за компасом, за мурашником) та сучасні електронні

карти та навігатори. Знову згадується двояка роль технічного прогресу, з одного боку однозначно користь, покращення умов не лише дослідження, а й життя, а з другого боку згадується величезна шкода, це ті ж транспортні засоби, гірничодобувні підприємства, тощо.

Вивчення третього та четвертого розділу курсу «Загальна географія» також тісно переплітається з екологією і впливає на формування екологічної свідомості учня. Приділяється увага забрудненню атмосфери, повітряної оболонки Землі, також забрудненню водойм, а саме озер, річок, океанів, тощо, а ще проблемі деградації, виснаження та забруднення ґрунтів [2].

До завершення вивчення курсу учень може повністю охарактеризувати такі найбільші екологічні проблеми, шляхи їх запобігання та перспективи вирішення (рис. 2.4):

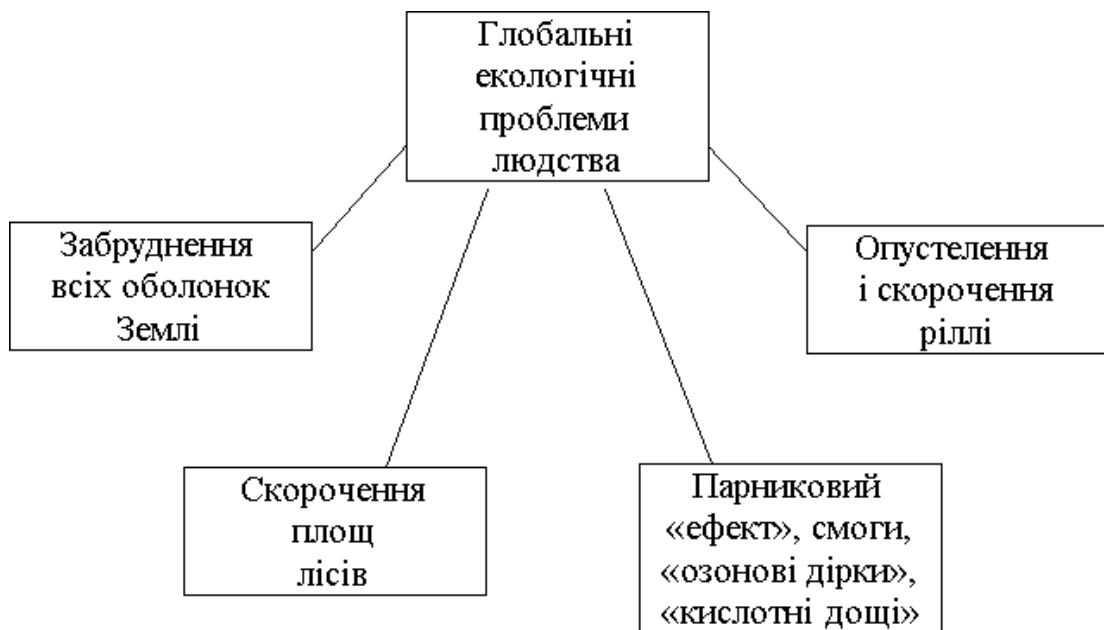

Рис.2.4. Глобальні екологічні проблеми людства

Отже, уроки географії у 6 класі є невід’ємною складовою формування екологічної свідомості та компетентності у дітей. Щодо шкільного курсу «Географія материків та океанів», то його вивчення також значною мірою впливає на формування екологічної свідомості учнів.

Завдання курсу полягають в тому, аби сформувати в дітей уявлення про континенти, материки та океани.

При характеристиці кожного материка детально вивчається географічне положення, геологічна будова, рельєф, корисні копалини, води суходолу, кліматичні пояси та типи клімату, природні зони та нарешті країни та населення. Для того, щоб детально дослідити кожен з цих тем, необхідно комплексно розглянути всі показники, також вплив діяльності людини на природу материків та країн.

Дуже важливо організувати навчальний процес даного курсу так, щоб семикласники розуміли, що людина частина природи і вона може чинити як негативний вплив так і позитивний, до прикладу насаджувати дерева, створювати природоохоронні території для того щоб зберегти цінні природні об'єкти та ресурси.

Програма курсу географії 7 класу складається з 6 розділів, що разом становлять 70 годин. В першому розділі вивчаються основні закони та закономірності формування природи материків, континентів та океанів, детально вивчається їх походження та утворення, повторюється вивчений матеріал попереднього курсу, а саме повітряні та водні маси, кліматичні пояси та типи клімату, тощо.

Ми вважаємо, що вивчення даного розділу неодмінно повинно супроводжуватись комплексом екологічних занять та вправ, що значно підвищать рівень екологічної освіти в дітей. Другий розділ являє собою вивчення материків тропічних широт – Африки, Північної Америки та Австралії. В третьому та четвертому розділах характеризуються полярний материк планети, що має назву Антарктида та материки Північної півкулі. І знову вивчення даних розділів вимагає від вчителя пошуків творчої інформації, моделювання природних процесів та явищ, які неможливі без ІКТ

Заключними розділами даного курсу є розділ 5 «Океани» та розділ 6 «Вплив людини на природу материків та океанів». Де розглядаються шляхи впливу людини на навколишнє середовище, забруднення природи та його види, а також види природних багатств.

Велика увага приділяється порушенню екологічної рівноваги та Міжнародному співробітництву подолання екологічних проблем.

З власного досвіду вчителя географії можна заявити, що діти дуже люблять теми, що переплітаються з екологією і активно працюють на уроках, що присвячені останньому розділу, висловлюючи свої думки та перспективи вирішення сучасних глобальних екологічних проблем [23].

Вивчення курсу географії 8-го класу, що має назву «Географія України» має на меті продовження вивчення шкільної освітньої галузі «Природознавство».

Курс дає змогу восьмикласникам відчувати себе громадянами найпрекраснішої держави світу, своєї Батьківщини— України. Детально вивчається населення, господарство держави та її природа. Вивчення має на меті сформуванню в дитини любов до свого регіону, населеного пункту, області, країни та планети загалом.

Учні восьмого класу це здебільшого вже люди, які мають власну точку зору, бачення на ту чи іншу проблему чи факт, також життєву позицію. Саме тому велика увага приділяється світоглядним принципам та поглядам на потенціал кожного, проявити це можна при виконанні практичних робіт та творчих завдань.

Без перебільшення даний курс має найбільший потенціал формування екологічної свідомості в учнів. При дослідженні ландшафтів України значна кількість уваги приділяється проблемам їх охорони та зміни цих же ландшафтів внаслідок людської діяльності. Також при вивченні теми, що має назву «Природокористування» розглядається природно-заповідний фонд України, його можливості та переваги, заходи раціонального використання природних ресурсів та охорони довкілля. При дослідженні природи свого адміністративного регіону також розглядаються його екологічні проблеми, діти чітко їх називають та усвідомлюють, що передувало цьому, також розуміють як запобігти даним проблемам та покращити стан навколишнього середовища.

Таким чином вивченню шкільного курсу географії «Географія України» приділено як і двом попереднім курсам 70 годин (2 години на тиждень) та складається з таких розділів:

- I. Географічна карта та робота з нею;
- II. Географічний простір України;
- III. Природні умови та ресурси України;
- IV. Населення України та світу;
- V. Природа та населення твого адміністративного регіону [22].

Як ми вже зазначали вище, курс дуже тісно пов'язаний з науками екологія та екологія рідного краю і має на меті підвищення екологічної культури, формування екологічної свідомості, почуття відповідальності перед природою, почуття любові до рідного краю, України, а також пропагується патріотичне виховання, сутність якого наведено на рисунку.

Рис 2.5. Сутність патріотичного виховання в шкільному курсі географії [23]

Економічна та соціальна географія світу (вивчається в 9 класі) – даним курсом закінчується вивчення шкільної географії в середній шкільній ланці, тому велика увага приділяється повторенню та узагальненню вивченого з попередніх років, на вивчення виділяється менша кількість годин(52; 1,5 год. на тиждень).

Основна мета полягає в формуванні знань та вмінь про соціальний, економічний, політичний та екологічний стан світу. Знову ж таки в екологічному аспекті звертається увага на єдність людини з природою, вплив природи на людину та людини на природу, досліджуються природні процеси, що відбуваються на світовому, державному та місцевому рівнях, велика увага приділяється найважливішим географічним проблемам та кризам також відбувається активізація пізнавального інтересу учнів шляхом дослідження географічної інформації з різних джерел знань, відбувається формування духовних, моральних принципів щодо ставлення школярів до природи та різних народів та культур [22].

Таким чином, екологічне мислення та приділення екологічним проблемам значної кількості часу та уваги продовжується і в курсі географії 9 класу. Учні вже мають уявлення та досвід з попередніх років, а тому цікавляться станом навколишнього середовища не лише України, а й світу, досліджують його проблеми та шукають шляхи їх вирішення.

Вивчення програми складається з таких розділів:

- I. Національна економіка та світове господарство;
- II. Первинний сектор господарства;
- III. Вторинний сектор економіки;
- IV. Третинний сектор господарства;
- V. Глобальні проблеми людства [23].

Рис. 2.6. Глобальні проблеми людства

Отже, проаналізувавши програму географії середньої шкільної ланки, а саме курс 6,7,8 та 9 класів з глибокою впевненістю можна заявити, що є значна перспектива для формування екологічної свідомості на уроках географії, адже в програмі кожного класу теми переплітаються з екологічними проблемами, станом довкілля, забрудненням повітря, водою, як вод суходолу так і океанічних вод, а ще й підземних. Вивчення курсу кожного класу закінчується розділом, який присвячується екологічним проблемам та шляхам їх розв'язання.

2.3. Технології формуванні екологічного мислення школярів на уроках географії

Терміни «виховання» та «освіта» тісно взаємопов'язані між собою, а якщо говорити про екологічне спрямування цих же термінів то вони не можуть існувати один без іншого. Наразі завдання сучасної освіти полягає у виконанні триєдиного завдання: навчання, виховання та всебічний розвиток особистості.

Любов до природи необхідна бути в свідомості кожної людини, про це також і наголошує Конституція України, в якій зазначається, що кожен має

дбайливо відноситись до навколишнього середовища. Це дбайливе ставлення розпочинають виховувати ще дошкільні навчальні заклади, згодом виховання продовжується і в школі, на протязі всіх одинадцяти (за НУШ і дванадцяти) років. Звідси впроваджується термін «екологічної компетентності», що означає розуміння екологічної ситуації в твоєму населеному пункті, регіоні, державі та планеті в цілому [4].

Екологічна компетентність – це система знань і вмінь, які дозволяють особистості розуміти екологічні проблеми і знаходити шляхи їх вирішення, вміння пропагувати і втілювати в життя екологічні знання та самому дотримуватись екологічних норм поведінки чутливе сприйняття екологічних проблем в Україні та світі, а також, що це спосіб забезпечити нашу планету від подальшого руйнування [7].

Формування екологічної компетентності важливий та довготривалий процес, на який впливає ряд різноманітних чинників, серед них як домінуючі виділяють педагогічні та суспільні.

До *суспільних чинників*, що впливають на формування екологічної компетентності в особистості належить:

- виховання в родинному колі (тут велика роль належить батькам, все залежить від того який приклад для наслідування вони покажуть своїй дитині: всім зрозуміло, що якщо батьки нехтують законами природи та зневажають їх, відповідно у більшості випадків дитина буде поводитися аналогічно);
- пропаганда здорового способу життя (дослідження свідчать, що люди які дотримуються здорового способу більш дисципліновані та уважні до природи, живуть за її законами);
- державна культура (все залежить від того яка кількість уваги до екологічного виховання приділяється у державі, якщо постійно пропагуються шляхи подолання екологічних проблем відповідно і діти, а особливо підлітки наслідуватимуть цьому принципу).

Серед *педагогічних чинників* формування екологічної компетентності особистості домінуючими є наступні:

- система виховання в школі (все залежить від того наскільки вона ефективна, та яка кількість часу та роль приділяється екологічному вихованню та екологічній культурі, важлива роль належить керівнику закладу, а також педагогічному колективу, які мають сформувати таке освітнє середовище, щоб вихованці розуміли, що «Земля наш спільний дім» і тільки від нас залежить наскільки комфортно буде в ньому перебувати);

- індивідуальний підхід – якщо є така потреба в індивідуальному режимі та порядку провести з дитиною бесіду та дати роз'яснення;

- зв'язок з життям – будь яке виховання має на меті пояснити, що воно має знадобитися дитині в реальному житті та не відрізане від практики, отже, дати роз'яснення як та коли в майбутньому воно знадобиться.

Щодо завдань екологічного виховання в освітніх навчальних закладах то виділяють три основні завдання, які мають реалізовуватись у будь якій віковій категорії, а саме:

1. нагромадження екологічних знань;
  2. виховання любові до природи;
- розвиток успішної діяльності в природі [31].

Для того щоб підвищити екологічну культуру школярів на уроках географії найдоцільніше використовувати такі групи методів:

Дослідницькі методи. Їх можна реалізовувати в курсі географії всієї середньої шкільної ланки. До прикладу програма географії 6 класу включає дослідження екологічних проблем місцевості. Учні мають змогу з'ясувати та дослідити найпоширеніші проблеми свого краю, регіону чи населеного пункту. Саме шляхом дослідження найкраще запам'ятовуються результати, діти мають змогу креативно мислити та висловлювати власне бачення щодо подолання чи шляхів запобігання екологічним проблемам.

Проблемні ситуації чи запитання. На протязі уроку учні мають змогу самостійно відстежити відповідь на запитання поставлене вчителем або іншим учнем. До прикладу в курсі географії 7 класу, що вивчає материки та океани на початку заняття можна поставити запитання «Чому видобування корисних

копалин на тому чи іншому континенті має як позитивне так і негативне значення?». Таким чином, в ході заняття учні самостійно шукають відповідь на проблемне питання, а урок може перетворитися у батл чи, скажімо, дискусію.

Нестандартні методи. До прикладу «асоціативний куш», «мікрофон», також сюди відносяться дискусії, ігри, «круглий стіл». Дані методи дають змогу кожному учню та на кожному, не побоює цього висловлювання уроці географії проявити власну творчість, ініціативу та висловити свою думку [12].

ІКТ. Роль інформаційно-комунікативних технологій важко переоцінити в сучасному житті. Будь яке навчання має супроводжуватись застосуванням даних технологій, вони підвищують інтерес до предмету, а також допомагають процесу формування морально-свідомої особистості. Кожен урок географії має супроводжуватись мультимедійною презентацією, аудіо- чи відеоматеріалом. Даний предмет має великі можливості впровадження ІКТ для того щоб учні наочно ознайомились з географічними оболонками та процесами, що в них відбуваються, материками та океанами, водами суходолу, ландшафтами, ґрунтами, тощо [14].

Позаурочна діяльність. Мається на увазі участь в різноманітних конкурсах екологічної тематики та спрямування, різні природничі гуртки, факультативи, тренінги, тощо. В учнів виховується активна громадянська позиція бережного ставлення до природи та покращення її стану. Вікові рамки учасників.

Отже, нами проаналізовано групи методів під час залучення яких на уроках географії формується екологічна компетентність та свідомість. Важливо щоб вчитель географії організував освітній процес таким чином щоб діти з цікавістю чекали уроку та він в жодному разі не був нудним та нецікавим. Впровадження даних методів має на меті виховати активну позицію в дитини до навколишнього середовища.

Екологічна культура та виховання проявляються в усіх сферах людського життя без виключення. Тому важливо щоб процес формування

базувався на засадах доброзичливості та пізнавальної активності, точніше кажучи щоб діти свідомо та самостійно підходили до висновку, що наша місія на Землі зберегти природу та її багатства

Якою має бути сучасна успішна людина? Безумовно, свідомою особистістю з моральними принципами та поглядами на життя. І життя вимагає від нас бути компетентними в усіх питаннях тому числі і екологічних.

Залежно від цього виділяють такі цілі екологічної освіти (рис. 2.7):

Рис. 2.7. Стратегічні цілі сучасної екологічної освіти [1]

- формування екологічних знань про навколишнє середовище (тобто розвиток знань, умінь та навичок про те які процеси та явища відбуваються в природі, чому вони повторюються, а також формування правил поведінки в живій та неживій природі);
- формування розуміння щодо сучасного стану природи, йдеться мова про забруднення навколишнього середовища, споживацьке ставлення людини до природи, а також про поняття екологічних проблем та відшукування шляхів їх розв'язання;

- формування національної екологічної культури, тобто виховання покоління з високими моральними цінностями та дбайливим ставленням до навколишнього середовища;
формування правильного екологічного вибору (смітити ні, переробляти), до прикладу сортування сміття та його поділ на пластик, папір, скло, органіку [32].

Висновки до розділу 2

Отже, відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти в курсі географії середньої шкільної ланки вводяться поняття компетентностей, які залежно від цілей поділяються на 5 груп. Серед них виділяють і природничу та екологічну компетентності.

Вони є визначальними в курсі географії, адже саме від належного їх формування залежить майбутнє нашого краю, країни, планети. У зв'язку з погіршенням екологічного стану необхідно якомога більше уваги приділяти саме екологічному вихованню. Важливо впроваджувати його так, щоб дитина розуміла значення цього, знала екологічний стан рідного краю, країни, врешті відчувала почуття відповідальності, організовувала свою діяльність так, щоб якомога менше шкоди приносити природі, проявляла почуття бажання жити за законами природи та почуття любові до неї.

Проаналізувавши програму шкільного курсу географії, можна впевнено зазначити, що тема майже кожного уроку тісно переплітається з проблемами, які спіткали навколишнє середовище. Адже ми знаємо, що основне завдання предмету географія полягає не лише у формуванні знань про планету Земля, оболонки та процеси, що в ній відбуваються, а й велика увага приділяється формуванню моральних принципів та свідомості по відношенню до природних багатств та ресурсів. Також ми з'ясували що вивчення кожного курсу “Загальна географія”, “Географія материків та океанів”, “Географія України”, а також “Економічна та соціальна географія” закінчуються розділами що присвячені екологічним проблемам. Таким чином, вивчення предмету відкриває великі можливості у формуванні екологічного мислення та екологічної свідомості учня. [24]

Нами було виділено групи методів, які можна впроваджувати на уроках географії, під час їх застосування підвищується пізнавальна активність учнів щодо екологічних проблем. До них належать нестандартні методи, ІКТ, дослідницькі методи, проблемні ситуації, тощо.

РОЗДІЛ 3.

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ В 5-9 КЛАСАХ

3.1. Основні напрями формування екологічної свідомості в учнів середньої шкільної ланки

Робота вчителя споконвіків була дуже клопіткою та тяжкою. Для того щоб бути хорошим вчителем, наставником, мати авторитет серед учнів необхідно не лише добре володіти знаннями з даного предмету, а й відшукати підхід до сердечка кожної дитини.

Ще від початку виникнення цієї професії вона послуговувалась значною популярністю та авторитетом, як-то кажуть «вчитель перша людина на селі». Але стати педагогом чи, скажімо, науковцем міг далеко не кожен. Перша згадка про дану професію датується близько 2500 тисячі років до н.е. А отже, її називають професією вічною, а також однією з найперших та найдавніших.

Так, скажімо в древні віки вчителем мав бути громадянин обов'язково вільний, у віки Середньовіччя ця людина мала бути духовною, найчастіше педагогами ставали люди, які мали освіту та жили за релігійними положеннями та законами. Все це суворо перевірялося.

В часи Київської Русі цих людей називали майстрами і вчили дітей проявляти повагу до вчителів, віддаючи їм шану. Пізніше, у період капіталізму популярними були так звані «домашні педагоги», які виховували дитину та давали їй початкову освіту безпосередньо вдома, таке явище було поширене у заможних, дворянських родин.

На початку 19 ст. з'являються перші інститути, що професійно готують вчителів до викладання у початковій та середній школі. Варто зазначити, що саме в цей період велика увага в школі приділялася природі. Вважалося, що людина та природа нероздільні, вони як єдине ціле і так має бути вічно [17].

Якщо говорити про професію вчителя у сучасному світі то вона зараз

неабияк популярна, маємо велику кількість педагогічних інститутів та університетів, що готують висококваліфікованих спеціалістів. Таким чином, до вчителя трактуються нові вимоги і відбувається нова епоха розвитку даної професії. Так як сучасна освіта має забезпечити виконання триєдиного завдання: навчання, виховання та всебічний розвиток дитини то зараз як ніколи важливо щоб вчитель відповідав усім вимогам і це завдання було успішно виконаним, а для цього педагог потребує постійного професійного самовдосконалення, що повинно впроваджуватись за наступними напрямками:

Рис. 3.1. Структура та основні напрями професійно-педагогічного самовдосконалення вчителя [21]

Так, як ми зазначали вище світ перебуває на порозі екологічної катастрофи яка є неминучою в разі, якщо людство не змінить свою свідомість та споживацьке ставлення до природи. На вчителя географії покладається велика відповідальність сформувати в дітей екологічне мислення та пробудити активну громадянську позицію по відношенню до навколишнього середовища.

Якщо говорити про програму середньої шкільної ланки то предмет

екологія в ній відсутній та не входить до програми, хіба що за вибором навчального закладу можуть організовуватись екологічні гуртки та факультативи. Але аналізуючи планування шкільного курсу географії ми дослідили, що ці науки тісно пов'язані між собою і на кожному уроці географії є можливість впроваджувати завдання, ігри на формування екологічного мислення.

Так як я є вчителем географії у середній шкільній ланці тема магістерської роботи для мене є надзвичайно цікавою та актуальною. Я вірю що ці розробки знадобляться мені для подальшої викладацької діяльності. Крім того, що я вчитель я ще й завзятий патріот нашої держави України, яка на жаль зараз переживає надзвичайно складні часи. Тому я дуже люблю на уроках географії впроваджувати заняття та вправи на формування екологічного мислення та свідомості. Адже бути патріотом це не лише кричати на весь світ : «я люблю Україну», також бути патріотом не означає цілорічно ходити у вишиванці, безумовно це також прояв любові до своєї Батьківщини, але для мене, як вчителя географії патріотизм проявляється у проявах піклування до своєї Землі: мені хочеться вберегти її від усього поганого, від стихійних лих, екологічних криз та проблем, врешті решт від згубного впливу людини. Отже, своїм святим обов'язком я вважаю доносити до сердечок дітей поняття про екологію та екологічне середовище а також виховувати покоління, яке буде берегти природу.

Формування екологічної свідомості в середній шкільній ланці може відбуватися у кілька способів або етапів, мова йде про урок як основну форму організації навчання, також це може бути позаурочна та позашкільна діяльності. Ми схарактеризуємо та проаналізуємо формування екологічної свідомості саме на уроках географії, адже географія тісно пов'язана з екологією.

Для того щоб сформувати екологічну культуру в учнів даної вікової категорії я вважаю найдоцільнішими є впровадження таких методів та форм роботи на уроках географії:

- *Індивідуальна форма роботи* - основна роль полягає в тому, що вчитель індивідуально займається з дитиною, яка проявляє інтерес до екологічних проблем та зацікавлена у їх розв'язанні, варто зазначити що дана форма роботи є найдоцільнішою до впровадження саме в позаурочний час, адже урок не буде дуже ефективним та продуктивним якщо вчитель велику кількість часу буде приділяти одному учню та, скажімо постановці однієї екологічної проблеми. Варто пам'ятати, що все ж таки це урок географії і перед нами клас учнів. Але також індивідуальна робота може відбуватися у вигляді випереджального завдання, реферат, доповідь, презентація, тощо, де учень який проявив бажання (обов'язкова умова) самостійно досліджує якусь тему та презентує перед класом.

- *Поділ на групи.* Даний метод може застосовуватись як під час уроку так і поза уроком. Він представляється, до прикладу, випуском стінгазет на екологічну тематику, організацією свята або також дослідженням певної теми чи проблеми, яку досліджують декілька учнів. Найефективнішою буде робота коли група складається з 4-5 осіб (так звані «малі групи») Як правило, учні середньої шкільної ланки погоджуються поділенню та не конфліктують з приводу складу групи. Якщо все ж таки виникає така проблема то найдоцільніше поділити групи шляхом жеребкування або ж за допомогою лего, а не за власними вподобаннями дітей, тому що існує велика ймовірність того, що хтось може бути ображеним з цього приводу.

Колектив. Учні об'єднуються у колектив, також це має відбуватися на засадах добровільності і займаються організацією екологічних конкурсів, вікторин, тематичних вечорів, відкритих уроків або інших заходів, де залучена велика кількість учасників. Тобто учні самостійно організовують еколого-просвітницьку діяльність, автоматично стаючи прикладом для інших. Варто зазначити що даний метод є надзвичайно актуальним та популярним серед підлітків, які можуть проявити власні здібності, висловити свою думку та продемонструвати таланти [21].

3.2. З досвіду роботи щодо формування екологічного мислення на уроках географії

В. О. Сухомлинський висловив думку «Учитель готується до хорошого уроку все життя», яка має бути девізом кожного сучасного вчителя. Професія наша особлива тим, що постійно потребує самоосвіти, саморозвитку та самовдосконалення. Тільки та людина може навчати учнів яка сама докладає величезних зусиль, перш за все для власної освіти. Сучасний урок географії має бути цікавим та пізнавальним, в жодному разі не нудним та зарозумілим, учні вивчаючи ту чи іншу тему мають проявляти дослідницькі та творчі пошуки, вмикати власне бачення теми чи проблеми.

Підвищити рівень екологічної освіти на уроках географії можна за тієї умови, якщо вчитель особистість творча та цікава, що йде в ногу з часом. Якщо говорити про радянську модель освіти то більшість науковців та педагогів доводять, що вона була ніби відрізана від практики та реального життя, тобто був один еталон чи шаблон під який всі учасники на той час навчального процесу мали підлаштовуватись. Можна сказати, що навчальний процес мав на меті перевірити дитину та вчителя на відповідність якимось критеріям.

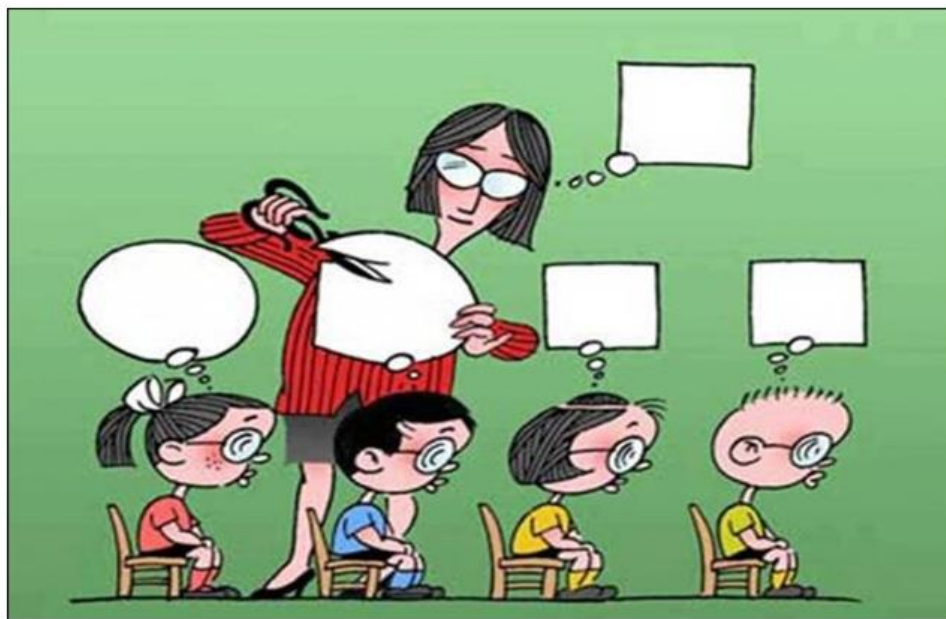

Рис. 3.2. Ілюстрація «модель радянської освіти»

Сучасна освіта давно має на меті інші завдання, адже зараз велика увага приділяється діткам з особливими освітніми потребами, також мета освіти розкрити таланти та здібності кожної дитини. Сучасна модель дає змогу підтримати учнів, які слабші у навчанні, жоден учень не має відчувати себе невдахою, кожен особистість творча та успішна з власними індивідуальними здібностями.

З власного досвіду можу зазначити, що найбільш ефективною на уроках географії є групова робота. Саме завдяки ній учні швидше опановують навчальний матеріал та виконують приблизно на 20 відсотків більше завдань. Переваги групового методу навчання ще й полягають в тому, що під час виконання завдань діти вчаться творчо мислити та шукати вихід з якоїсь ситуації самостійно. Також це неабияк здружує клас, перевірено, що навіть учні, які в позаурочний час мало спілкуються між собою під час групового методу навчання спільно та активно працюють задля одного результату. І саме групові методи навчання легко та реально втілювати на уроках, де є можливість формування екологічної культури [37].

Розглянемо низку групових методів та прийомів, які я найчастіше впроваджую на уроках.

“Мозковий штурм”. Без перебільшення, без даного методу не уявляю жоден урок географії. Сутність полягає в тому, що діти висловлюють власну думку чи позицію без її обговорення. До прикладу при вивченні теми “ Атмосфера ” в курсі географії 6 класу вчитель ставить питання чому атмосферне повітря України настільки забруднене. Діти відповідають на питання декількома словами чи реченнями не доводячи свою точку зору.

“Моя позиція”. Даний метод може застосовуватись при обговоренні глобальніших проблем, обговорення може перерости в дискусію, де завдання кожної дитини не лише висловити свою думку, а й вдало аргументувати її. Метод є дуже корисним, адже кожен учень має можливість відстояти свою точку зору, так діти вчаться бути впевненими у своїх висловлюваннях. Важливо організувати дискусію так, щоб не образити когось. Перед початком

налаштувати атмосферу “ критикуємо думку, а не людину ”. Може застосовуватись в кожному курсі географії та майже на кожному уроці. До прикладу при вивченні екологічних проблем (які обговорюються в усіх шкільних курсах). Людина владар природи чи все ж її частина?. Чим старші діти тим цікавіші висловлювання та аргументи.

“Прес”. Найдоцільніше впроваджувати коли виникають суперечливі думки, тобто одні вважають так, інші по іншому. Дуже люблю застосовувати на факультативних заняттях з екології, але варто зазначити, що часто може закінчуватись різноголоссям серед дітей, яким важко погодитись з думкою іншого та дійти до спільного висновку. Актуальний при вивченні географії України, а саме характеристики господарства або ж населення.

Групові ігри. Найактуальніші до впровадження в курсі природознавства 5 класу, а також на уроках географії у 6 та 7 класах. До прикладу при вивченні курсу географії “Географія материків та океанів” 7 клас вивчення кожного материка чи океану розпочинається дослідженням та освоєнням, а також історією виникнення. Я пропоную дітям гру віртуальна екскурсія, включаючи презентацію чи відеоматеріал кожен потім розповідає, що його вразило, також можна роздати дітям ролі екскурсовода та туристів, впроваджуючи таким чином і рольові ігри на уроках. Так значно легше та цікавіше запам'ятовується навчальний матеріал.

“Я тобі, а ти мені”. Або ж всім нам відомий прийом взаємного опитування, де учні розбиваються парами. Один бере роль вчителя опитуючи іншого, потім навпаки. Можливий до впровадження на кожному уроці, особливо під час етапу актуалізації опорних знань.

“Вірю-не вірю”. Відбувається поділ класу на групи, учні отримують кольорові картки, як правило зелену та червону. Ведучий оголошує питання учні відповідають підіймаючи догори відповідний колір картки. Можна застосовувати при вивченні географічних оболонок, вод суходолу чи океанів, тощо [16].

Правила групової роботи. Перед початком організації групової роботи кожен вчитель повинен ознайомити учнів з правилами діяльності, які складені вчителем за делегій або ж запропонувати самим учням подумати над правилами групової роботи та скласти пам'ятку якої буде дотримуватись кожен учасник, незалежно від класу, статі, віку, тощо. Я пропоную своїм учням дотримуватись таких правил:

1. Доброзичлива атмосфера. Взагалі перед початком будь якого уроку учні мають бути налаштовані на позитив та добро. Створення доброзичливої атмосфери це вже важлива складова успіху.

2. Кожна думка має право на існування. Варто налаштувати учнів на те, що кожна людина особлива та неповторна, має власні здібності, таланти, бачення та погляди на життя, а отже як-то кажуть “скільки людей стільки й думок”. Це правило означає, що ще від школи потрібно навчати дітей поважати та цінувати людей та їх думки, навіть якщо вони не співпадають з вашими.

3. Обговорити роль кожного. Перед початком групової діяльності варто розподілити обов'язки та ролі (в межах групи), дати вказівки хто та що буде виконувати.

4. Не перебивати один одного. Тобто висловлюючи власну думку чи відповідаючи на питання переконатися, що твій попередник вже завершив своє висловлення.

5. Розуміти один одного. Мається на увазі докласти всіх зусиль для того щоб дійти до взаєморозуміння і завершити роботу в хорошому настрої та з гарним результатом.

6. Дотримуватись правил санітарного регламенту. Якщо це робота з технічними засобами, або з використанням елементів дистанційного навчання то варто пам'ятати, що час є обмеженим і для учнів 5-9 класів не має перевищувати 20-25 хвилин.

7. Підведення підсумків. Будь яка робота має бути підсумована та завершена. Кожен учень або ж група має підвести підсумки своєї роботи.

Знай, люби, оберігай усе що зветься рідний край

(екологічний квест на формування екологічної свідомості та культури для учнів 5-9 класів)

ВСТУП

Кожен педагог з впевненістю може зазначити що ігрові методи є дуже ефективними для застосування на будь яких уроках. Якщо говорити про уроки географії то саме під час вивчення цього предмету в школі є велика можливість впровадження ігрових методів навчання. Перед нами повстало завдання створення квесту на формування екологічної свідомості та формування екологічної культури в учнів.

Дана розробка може використовуватись на уроках географії при вивченні природи рідного краю та дослідженні екологічних проблем своєї місцевості в 5-6, 7,8 та 9 класах, також можна використовувати на факультативних заняттях та екологічних гуртках, під час позаурочних заходів, на тематичних екологічних вечорах, тощо.

Актуальність. Останнім часом в Україні та світі погіршується стан навколишнього середовища, збільшується кількість стихійних лих, екологічних криз та глобальних екологічних проблем. Все це пов'язано з необдуманим, необачним та споживацьким ставленням людини до навколишнього середовища. Світ нині перебуває на межі екологічної катастрофи, глобальне поширення якої загрожує навіть зникненню життя з планети Земля. Для того щоб запобігти таким страшним наслідкам необхідно виховувати покоління свідоме, яке буде берегти природу, тобто необхідно пропагандувати екологічну освіту, готувати висококваліфікованих спеціалістів, які будуть безпосередньо цим і займатися. А для того щоб діти розуміли сутність екологічних проблем та їх наслідки необхідно спочатку прищепити любов до рідного краю та дослідити всі його природні особливості. [21]

Мета:

- з'ясувати значення природи в житті людини;

- схарактеризувати природні особливості Рівненщини;
- дослідити екологічні проблеми нашої місцевості;
- привернути увагу учнів до стану навколишнього середовища нашого краю.

Завдання:

- виховувати любов до природи;
- формувати пізнавальну активність до живої та неживої природи;
- формування екологічної свідомості учнів;
- формування екологічної культури.

Методика або умови проведення

Найкраще проводити заняття в теплу пору року та на свіжому повітрі. В холодну пору можна в приміщенні, спортзалі, актовому залі, кабінеті, тощо.

Всі учасники квесту розподіляються на 3 команди, які представляють атмосферу (повітря), гідросферу (воду), та літосферу (землю). Кожна команда обирає собі ватажка, це буде найактивніший учасник який шукає підказки з завданнями, команда отримує карту шифр та путівник. Суть квесту полягає в тому щоб якомога швидше подолати всі зупинки, яких є 7 та набрати максимальну кількість балів.

Щодо станцій, кожна з них має якесь певне завдання для команди, представник (вчитель, що закріплений за кожною зупинкою або старшокласник) оцінює здібності та роботу учасників за 10-ти бальною шкалою (від 1 до 10), залежно від успішного виконання, крім того на кожній зупинці фіксується час прибуття та вибуття з неї.

Ведучий: Доброго дня, любі учні, сьогодні наше з Вами заняття проходитиме в незвичайній формі, а саме у вигляді квесту. До вашої уваги умови та особливості проведення. Кожна гра має свої правила та закони. Представляємо наші правила.

Правила квесту

- Команді, що представляє географічну оболонку придумати собі назву;

- Обрати ватажка, який буде шукати шифрування з завданнями;
- Дотримуватись девізу : Один за всіх і всі за одного;
- Заборонено користуватись інтернетом та гаджетами, за порушення

команда вибуває з гри;

- Заборонено давати підказки іншим групам;
- Мати посмішку на обличчі (правило обов'язкове до виконання).

Діти, перед вами зараз веселка, яка символізує мир та щастя. Ми віримо, що скоро тяжкі часи для нашої України минуть і наше життя буде по-справжньому веселковим.

В мене в руках ви бачите веселку наповнену кольорами, ви ж отримуєте веселку без стрічок, за проходження кожної зупинки ви отримуватимете стрічку відповідного кольору та певну кількість балів, які визначатимуть як точно ви справились з завданням, максимальна кількість балів складає 10. Крім цього капітан кожної команди отримає так званий путівник, в якому члени нашого журі, представники зупинок фіксуватимуть час прибуття та вибуття зі станції. Отже, всім бажаю успіху, починаємо наш квест.

Зупинка 1. «Патріотична»

Команда дає відповідь на питання. За кожну правильну відповідь отримує 2 бали.

1. Рослина народний символ України. (**Калина**)
2. .... насіяла мати. (**Чорнобривців**)
3. Як називається ягода, сезон збирання якої на Рівненщині розпочинається з 15 червня. (**Чорниця**)
4. Назва моря, що омиває Рівненську область. (_____)
5. Річка, якою славиться Рівненщина. (**Горинь**)

Команда отримує стрічку червоного кольору.

Зупинка 2. «Пісенна»

Завдання полягає в тому щоб заспівати якомога більше уривків з пісень де згадуються рослинні організми. Максимальна кількість пісень 10, відповідно кожна пісня оцінюється в 1 бал.

Команда отримує стрічку оранжевого кольору.

Зупинка 3. «Тварини»

Ваше завдання, діти полягає в тому щоб дати правильну назву кожному представнику тваринного світу по можливості назвати клас до якого відноситься дана тварина. За кожну тварину 1 бал + 2 додаткових бали за правильну назву класу.

Команда отримує стрічку зеленого кольору.

Рис. 3.3. Фото представників тваринного світу

Зупинка 4. «Логічна»

Зупинка складається з 2 блоків завдань

ЧАСТИНА 1. (5 б, за кожну правильну відповідь 1 бал)

Завдання полягає в тому що прослухавши рядок на слух потрібно обрати з переліку зайвий елемент.

1. Котик, собака, синиця, порося, корова, телятко. (звірі)
2. Черешні, ягоди, суниця, полуниця, малина, яблука. (ягоди)

3. Помідори, огірки, *сливи*, капуста, перець, кабачки. (*овочі*)
4. Дерево, квітка, *стіл*, ромашка, кріп, кульбаба, гриб. (*живі тіла*)
5. Дріжджі, білий гриб, мухомор, лисичка, сиріжка, цвіль, *кора*. (*гриби*)

ЧАСТИНА 2. (5 б, за кожну правильну відповідь 1 бал)

1. Що таке червона книга України?
  2. Назвати властивості живих організмів.
  3. Назвати планети земної групи.
  4. Що таке екологічні проблеми?
  5. Назвати екологічні проблеми Рівненщини.
- Команда отримує стрічку блакитного кольору.

Зупинка 5. «Пантоміма»

Капітан команди отримує конверт з ілюстраціями та жестами показує явище, що зображено. Завдання команди відгадати про що йдеться мова. За кожне правильну відповідь зараховується 2 бали.

1. Сміття

2. Полювання

3. Транспорт

4. Рибальство

5. Добрива

Рис. 3.4. Слова для відгадування

Отже, діти всі ці речі негативно впливають на навколишнє середовище, спричиняючи екологічні проблеми.

Команди отримують стрічку синього кольору.

Зупинка 6. Екологічна лабораторія

Творче завдання: намалювати малюнок, створити ребус, ілюстрацію на екологічну тематику.

Максимальна кількість балів 10. Оцінюється за такими критеріями:

- Оригінальність;
- Творчий задум;
- Втілення проблеми;
- Новизна;
- Довершеність.

Команди отримують стрічку фіолетового кольору.

Зупинка 7. Рефлексія

Завдання кожної команди полягає в тому, щоб написати лист-відгук чи побажання для учнів щодо бережного ставлення до природи та правил поведінки в живій природі. Також учні називають, що нового дізнались під час гри, вказують що сподобалось та не сподобалось, на яких зупинках та в чому

саме виникали труднощі.

Команди отримують завершальну жовту стрічку.

Підведення підсумків:

Підраховується сумарна кількість балів, що отримала кожна команда, також береться до уваги час, за який було пройдено всі зупинки, команда, що отримала найбільшу кількість балів та справилась з завданням найшвидше визначається переможцями, учасники отримують грамоти та призи.

Вчитель географії чи екології після завершення дякує всім учасникам та ще раз доносить дітям важливість екологічної освіти та свідомого використання природних умов та ресурсів.

Бланк до заповнення керівникам зупинок

1 зупинка «Патріотична»					
2 зупинка «Пісенна»					
3 зупинка «Тварини»					
4 зупинка «Логічна»					
5 зупинка «Пантоміма»					
6 зупинка «Екологічна лабораторія»					
7 зупинка «Рефлексія»					

Як ми вже зазначали, аналізуючи програми курсів географії середньої шкільної ланки кожен курс або ж курс кожного класу закінчується розділом, що присвячений екологічним проблемам та шляхам їх розв'язання чи

подолання. До Вашої уваги методична розробка конспекту уроку географії, що може впроваджуватись на уроках даного заключного розділу в 6-9 класах з можливістю формування екологічного мислення, свідомості та екологічної культури.

Розробка уроку географії з формуванням екологічного мислення та свідомості для учнів 6-9 класів

Тема: **Екологічні проблеми людства**

Мета:

навчальна: сформувати систему знань про екологічні проблеми світу та місцевості, в якій ми проживаємо; визначити чинники, які впливають на збільшення кількості та глобальне поширення екологічних проблем;

розвивальна: розвивати критичне мислення та аналіз, розвивати вміння відстоювати власну точку зору;

виховна: виховувати любов до природи та бережне ставлення, виховувати активну громадянську позицію щодо захисту природи від згубного впливу людини.

Тип уроку: комбінований (повторення, формування нових знань, умінь та навичок).

Методи: метод гри та пошуку.

Обладнання: мультимедійна дошка, проектор, атлас, контурна карта, підручник.

Хід уроку:

1. Організація.

Привітання учнів, підготовка до уроку та перевірка обладнання. Створення доброзичливої атмосфери та налаштування позитивного настрою. Повідомлення теми та мети.

Вчитель: Одного разу один мудрець сказав: «В день який Ви не посміхнулися вважайте, що прожили даремно».

Діти, я бажаю, щоб жоден день у Вашому житті не минув без посмішки. Людина яка посміхається притягує до себе все хороше. Отож, давайте

всміхнемось світові та один одному.

2. Мотивація пізнавальної діяльності перегляд відео, «Притча про успіх» режим доступу <https://www.youtube.com/watch?v=46ovISqVtjo>

Вчитель: З давніх-давен, коли тільки з'явилося життя на нашій планеті людство жило в тісній взаємодії з навколишнім середовищем, та вважало себе частиною природи. На жаль, зараз ми живемо в той час коли людина з якихось незрозумілих причин взяла собі таку модель поведінки, що ніби вона владар цієї ж природи.

Діти, як ви думаєте людина це владар природи чи все ж таки просто її частина?

Приєм «Моя позиція». Діти дають відповідь на поставлене запитання. Висловлюють власну думку, якщо треба аргументують її.

3. Актуалізація опорних знань

Приєм « Асоціативний куц »

У вигляді сонечка з промінцями напишіть асоціації які у вас пов'язані з терміном «екологія»

Рис. 3.5. Асоціативний куц

Прийом « Мозковий штурм ».

1. Що на вашу думку являє собою екологічна проблема?
  2. Як ви думаєте з чим пов'язане поширення екологічних проблем в світі?
  3. Назвіть приклади екологічних проблем які для вас відомі.
  4. Що потрібно робити для того щоб зменшилась кількість екологічних проблем?
3. Оголошення теми та мети уроку

Тема сьогоднішнього нашого уроку, як ви вже зрозуміли присвячена екологічним проблемам. Сьогодні ми поговоримо про екологічні проблеми світу, нашої держави України, а також торкнемось екологічних проблем нашого краю. Запишіть будь ласка в ваші зошити тему, яка висвітлена на мультимедійній дошці.

4. Пояснення нового навчального матеріалу

Для того щоб наш урок був дійсно цікавим та продуктивним зараз дуже попрошу у вас об'єднатися у 3 групи. Кожна група матиме завдання, тобто досліджуватиме той чи інший компонент. Ваше завдання полягатиме у з'ясуванні стану тієї чи іншої оболонки в нашій місцевості та дослідженні екологічних проблем.

Група №1. Стан атмосферного повітря та його охорона;

Група №2. Стан гідросфери та охорона;

Група №3. Стан літосфери та її охорона;

Група №4. Спеціалісти з охорони навколишнього середовища.

Зараз кожна команда розпочинає дослідження питання, яке їй присвоєне. Час на виконання обмежений і складає 10 хвилин. Тому велике прохання пам'ятати про регламент. Важливо коли одна команда дає відповідь на питання інші уважно слухають та головне занотовують. Під час виконання можна користуватися підручниками, інтернет-ресурсами та іншими джерелами знань.

Команди працюють під музику.

Вступне слово вчителя : (у супроводі презентації) як нам відомо без їжі людина може прожити місяць, без води тиждень, а без чого людина не може прожити й декілька секунд? Так, правильно, без атмосферного повітря. Тому першими будуть доповідати представники охорони атмосфери.

Виступи команд

Запитання до групи 1. (команда дає відповідь на питання вчителя, супроводжуючи розповідь готовою презентацією, яку демонструє вчитель)

Запитання 1. Що таке атмосфера?

Запитання 2. Назвіть головних забруднювачів атмосферного повітря України.

Запитання 3. До чого призводить забруднення повітря.

Запитання 4. Запропонуйте шляхи вирішення даних екологічних проблем.

Вчитель: До вашої уваги я підготувала виставку, якщо бути точними антивиставку. Прошу вас розглянути, перед собою ви бачите дезодоранти, антиперспіранти, фреони, тощо. Усі вони руйнують озоновий шар атмосфери. Цьому сприяє також і воєнна діяльність, при запуску ракет в озоновому шарі утворюється порожнина, яка засмоктується лише протягом кількох наступних годин.

Також нами було з'ясовано, що на сьогоднішній день найбільшим забруднювачем атмосферного повітря в Україні є транспорт. Дійсно, важко переоцінити його значення в нашому житті, за допомогою транспорту ми з легкістю можемо переміститися з однієї точки в іншу, доставити свої вантажі, транспорт допомагає нам в сільському господарстві, а тому майже в кожному подвір'ї нині є машина, проте слід пам'ятати, що вихлопні гази автомобілів значно забруднюють повітря, дуже шкідливим є діоксин вуглецю, який спричиняє виникненню багатьох хвороб в організмі людини. Закликаю вас діти, користуватися альтернативними видами транспорту, адже наше майбутнє у наших руках.

Дякуємо групі №1 за підготовану доповідь.

Зараз, дорогі мої діти, давайте спустимось з небес до Землі та поговоримо про забруднення та охорону ґрунтів.

Запитання 1. Що таке літосфера?

Запитання 2. Джерела забруднення ґрунтів.

Запитання 3. Стан ґрунтів України.

Запитання 4. Охорона та значення ґрунту в житті людини.

Група №3 відповідає на запитання у супроводі з презентацією вчителя

Вчитель: зараз також до вашої уваги пропоную виставку речовин, які є небезпечними для ґрунту та призводять до швидкого його виснаження, перед вами пестициди, які людина використовує для покращення врожайності та в боротьбі зі шкідниками, проте останнім часом спостерігається явище надмірного використання даних речовин, а отже ґрунти потребують захисту. Давайте будемо свідомими, розкажіть будь ласка своїм рідним та близьким чим небезпечні пестициди.

Дякуємо групі №3 за чітку та змістовну доповідь.

Зараз ми з вами поговоримо про воду. Вода є унікальною речовиною, вона не має ні запаху ні смаку, але життя людини без води є неможливим і навіть людський організм на 80 відсотків складається з води. Проте останнім часом спостерігається проблема нестачі прісної та чистої води в Україні. Екологи б'ють на сполох, сповіщаючи нас, що якщо вода використовуватиметься такими темпами то до 2025 року в Україні спостерігатиметься різка нестача чистої питної води. Детальніше нам розповість наша група №2 « Експерти з якості води ».

Запитання 1. Що таке гідросфера?

Запитання 2. Назвіть джерела забруднення водойм в Україні.

Запитання 3. Вкажіть райони України де спостерігається нестача прісної води.

Запитання 4. Заходи, з поліпшення даної ситуації.

Вчитель: дякуємо за доповідь нашим експертам з гідросфери, переходимо до питань з охорони навколишнього середовища, про які хоче

розповісти наша група №4.

Дуже хотілося б попрацювати у прийомі «факти», тобто ваше завдання навести факти як відповідь на наші запитання.

Запитання 1. Навести ознаки, що охарактеризують сучасну екологічну ситуацію в Україні.

Запитання 2. На карті вказати райони де є загострення екологічної ситуації.

Запитання 3. Назвати найбільші природоохоронні об'єкти України.

Підведення підсумків групової роботи.

5. Закріплення матеріалу

Прийом «Так чи ні»

1. Найбільшими забруднювачами атмосферного повітря в Україні є птахи (-)

2. Атмосферне повітря в Україні вважається чистим (-)

3. Водойми України в задовільному стані і не потребують охорони (-)

4. Вчені прогнозують що до 2025 року в Україні спостерігатиметься дефіцит прісної води (+)

5. Літосфера це тверда оболонка Землі (+)

6. Ґрунти в Україні охороняються на законодавчому рівні (+)

7. З метою охорони природи створюються природоохоронні території (+)

8. В Україні налічується 4 біосферні заповідники (+)

Прийом «Проблемна ситуація»

Ситуація №1. Жителі містечка на Рівненщині скаржаться, що спостерігають масову загибель бджіл після обробки сільськогосподарських угідь одного з приватних фермерства. Що порадити в такій ситуації?

Ситуація №2. Вас призначили керівником одного з підприємств. Як зробити так, щоб воно відповідало всім екологічним стандартам та вимогам?

6. Пояснення домашнього завдання

Обов'язкове для всіх учнів: опрацювати відповідний параграф підручника.

Завдання на вибір: підготувати доповідь, презентацію чи відеоролик про найпоширеніші екологічні проблеми нашого населеного пункту.

7. Оцінювання роботи на уроці, підведення підсумків

8. Рефлексія

1. На сьогоднішньому уроці я дізнався...

2. Відомим для мене було...

3. Труднощі виникали...

4. Мені сподобалось, не сподобалось...

Діти отримують стікери, де пишуть свої враження від уроку та клеять на дерево, яке зображено на дошці.

Вчитель: дякую за урок, до нових зустрічей [37].

Гра є улюбленим та провідним видом шкільної діяльності учнів. Кажуть, що саме через гру дитина пізнає світ. Сучасні діти дуже люблять квести та ігри, навіть у середній шкільній ланці вони з задоволенням приймають участь у заняттях, де застосовуються ігрові методи. Крім того саме ігрові методи виховують в дитини почуття відповідальності, формують пізнавальну активність та громадянську позицію, також діти вчаться грати за правилами та дотримуватись їх. [26]

До вашої уваги розробки ігрових методів, що можуть застосовуватись на уроках географії, спрямовані на формування екологічного мислення, свідомості та культури в середній шкільній ланці.

Рольові ігри екологічного спрямування.

До прикладу рольова екологічна гра «*Місто майбутнього*».

Мета гри: розвивати в дітей почуття відповідальності за порушення балансу в природному середовищі

Вчитель проводить бесіду з учнями, що місто в якому ми проживаємо повинно відповідати всім екологічним стандартам та нормам, для того аби його жителі були здорові та мали хороше самопочуття. Після бесіди діти отримують ролі будівельників, архітекторів чи просто жителів міста. Кожен виступає перед класом та наводить власну позицію, якби він організував свою

діяльність щоб приносити якомога менше шкоди довкіллю.

Важливе значення такі ігри мають для формування екологічного мислення в учнів, вчитель ніби ненароком може втручатися до цієї гри, формулюючи думки дітей у правильному напрямі. Якщо учням сподобається такий тип рольової гри то вони з великим задоволенням продовжуватимуть досліджувати дане питання самостійно. Тобто, діти звертають увагу на те, що будуючи власний будинок або підприємство забудовник повинен звертати увагу не лише на власні вподобання, а й на екологічну складову, дотримуючись певних вимог та стандартів.

Екологічні ігри з сюжетним змістом.

До прикладу *сюжетно рольова гра «Поїздка до лісу»*

Мета: повторити правила поведінки в лісі та правила орієнтування на місцевості

Гра розпочинається з повторення правил поведінки, яких необхідно дотримуватись в лісі, до прикладу, не руйнувати гнізда пташок, уважно дивитися під ноги, не відходити далеко від класу чи групи.

Вчитель створює проблемну ситуацію. До прикладу як діяти дітям, що заблукали у лісі, таким чином учні шукають вихід з даної проблемної ситуації, розвиваючи критичне мислення та аналіз дій в екстремальній ситуації. Обговорення супроводжується переглядом мультимедійної презентації чи відеоматеріалу.

Екологічні ігри з елементами віртуальної подорожі.

Мета: розширення знань та уявлень про світ та його оболонки та компоненти. Можуть впроваджуватись на уроках географії в курсі будь якого класу.

Так, до прикладу віртуальна екскурсія до Антарктиди, учні заздалегідь готують випереджальне завдання про материк та його особливості, також досліджують екологічні проблеми континенту. Вчитель готує цікаві відеоматеріали. Таким чином, учні засвоюють нові знання та розвивають пізнавальний інтерес до того чи іншого континенту світу. В результаті,

висловлюють власну думку чи хотіли б відвідати цей об'єкт, якщо ні то пояснюють чому.

Екологічні ігри з елементами змагання.

До цієї категорії відносяться екологічні вікторини, конкурси, квести, КВК, тощо.

Дані заходи розвивають в учнів логічне мислення та критичне, формують вміння діяти в пришвидшеному темпі. Важливо, що учні які навіть мають нижчий рівень знань проявляють високу активність та працюють на спільний результат, не відчуваючи себе невдахами.

Ці прийоми можуть застосовуватись на уроках географії, адже учні середньої шкільної ланки проявляють високу зацікавленість до змагань, так вони можуть висловити власне бачення та думку, завоювати авторитет серед класу. Протягом тривалого часу я спостерігала, що діти в кожному класі проявляють високу активність, допомагаючи один одному цілий урок, тобто змагання їх не втомлюють та не виснажують [6].

Висновки до розділу 3

Вищеописані методи та прийоми значним чином впливають на свідомість дитини та на її екологічну культуру.

Так, мої учні з великим задоволенням поливають квіти в класній кімнаті та доглядають за ними. В період дистанційного навчання ми з учнями розділили квіти між класом та доглядали їх вдома, і ця ініціатива була запропонована саме дітьми. Також, ми долучаємось до прибирання пришкольньої території, беремо участь в екологічних акціях по прибиранню лісосмуг, річок та озер, полемо бур'яни на клумбах. Найвищим проявом екологічного мислення та свідомості в учнів середньої ланки, я вражаю те, що до екологічної діяльності вони залучають навіть своїх батьків. Разом з батьками готують виставки, ікебани, годівниці на екологічну тематику та приймають участь в конкурсах шкільного, районного та обласного етапів.

Так, готуючи команди ми вже двічі перемагали в обласному екологічному конкурсі з квітництва та ландшафтного дизайну «Квітуча Україна», виборовши 1 місце на області. А також два роки поспіль посідали 2 та 3-тє місце на всеукраїнському етапі даного конкурсу, озеленюючи пришкольню територію та готуючи елементи ландшафтного дизайну з підручних матеріалів.

Отже, впроваджуючи такі методи та прийоми ми формуємо екологічне виховання підростаючого покоління і саме від нього залежить стан навколишнього середовища в нашому недалекому майбутньому. Для того щоб жити в комфортних умовах, мати хороше самопочуття необхідно слідкувати за станом природи та вчити цьому дітей. Курси географії середньої шкільної ланки мають широкі можливості для екологічного виховання дітей.

Висновки

Отже, формування екологічної освіти в дітей розпочинається ще в дитячому садочку. Вихователь прищеплює любов до природи, рослин та тварин, комахок і т.д. Цей процес набуває поширення та продовжується також у школі: в молодшій школі діти досліджують явища природи, погодні явища, зміни, тощо. Варто зазначити, що саме в програмі Нової української школи велика увага приділяється природі та її складовим, учні вже знайомляться з материками та океанами ще в початкових класах, досліджують їх особливі риси та багатства.

Навчальний процес у середній шкільній ланці є визначальним у формуванні екологічної свідомості та культури, а також екологічного мислення. Тому що учні даної вікової категорії (11-15 років) саме в цей період формуються як особистість, що має власні бачення та погляди на життя. А тому необхідно донести до свідомості, що навколишнє середовище це наш другий дім і тільки від нас залежить якість проживання в ньому.

Дуже важливо щоб учні 5-9 класів розуміли поняття та суть науки екологія, розібрались для чого вона необхідна в житті людини, тобто якщо говорити іншими словами дитина повинна мати стійку мотивацію та пізнавальний інтерес до вивчення даної науки. Тут важлива роль належить вчителю, що викладає предмети на яких враховується поняття «екологічної компетентності», яке найбільш впроваджується при вивченні наук природничого циклу.

З цією метою при вивченні географії було введено поняття екологічної та краєзнавчої компетентності та компетентнісного підходу, що був запроваджений у зв'язку з великою кількістю екологічних проблем актуальних пропозицій та потреб суспільства.

Для того щоб уникнути подальше поширення екологічних проблем чи знайти шляхи їх подолання необхідно продовжувати розвивати екологічну освіту, зокрема ту, що починаючи ще зі школи. Екологічне виховання дітей

вважається одним з найбільш пріоритетних напрямків за дослідженнями ЮНЕСКО та Національної доктрини розвитку освіти України. У середній ланці основна мета його полягає у ощадливому використанні природних ресурсів, бережному ставленню до природи та любові до неї.

Щодо формування екологічного мислення на уроках географії то є широкі можливості для цього. Аналізуючи програми кожного класу шкільного курсу географії ми дослідили, що майже кожна тема тісно переплітається з екологією та має на меті формувати екологічну культуру учнів. Але для того щоб отримати хороший результат роботи з формування екологічної свідомості вчителю необхідно докладати немало зусиль.

Ми знаємо, що урок є основною формою організації навчання в школі, але для того щоб він був цікавим та запам'ятовувався дітям, вчителю необхідно продумати кожну деталь.

Так, учні середньої шкільної ланки дуже люблять впроваджувати ігрові та групові методи на уроках. На уроках географії також можна цим користуватися організовувати різноманітні квести, ігри, змагальні ігри, сюжетні та рольові, тощо.

З власного досвіду можна зазначити, що вони мають однозначно позитивний результат та вплив на формування екологічної свідомості. Адже вивчаючи тему чи досліджуючи певну проблему в ігровій формі діти менше стомлюються, їм цікаво змагатися, докладаючи всіх зусиль для того щоб перемогти, також це неабияк здружує клас, спостерігаючи за груповою роботою можна помітити, що учні, які в повсякденному житті могли конфліктувати, в одній групі чи команді старанно працюють задля єдиного результату.

Крім цього, особливо важливими перевагами я вважаю те, що навіть слабші учні докладають максимальну кількість зусиль для результату, вони виконують завдання, що під силу, при цьому не відчуваючи себе невдахами.

А ще, часто спостерігаємо, що учні навіть проявляють ініціативу в залученні батьків до екологічної діяльності, причому роблячи це з великим

задоволенням, стаючи переможцями екологічних конкурсів усіх етапів: шкільного, районного, обласного та навіть всеукраїнського. Ну і в результаті дбати про навколишнє середовище вважають не обтяжливим завданням, а святим своїм обов'язком, до цього ми і прагнемо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І.Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці . *Педагогіка і психологія: вісник АПН України*. 2009. № 2.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 19 (01.02.2012). Режим доступу: www.mon.gov.ua.
3. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України. Гол. ред. В.Г. Кремень. – Київ: Юрінком Інтер, 2008. – 1040с.
4. Закон України «Про загальну середню освіту» URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14> (дата звернення: 01.09.2022)
5. Карпенко В.Є. Методологічна роль гуманістично-ноосферної концепції у розв'язанні глобальних проблем сучасності: дис.... кандидата філос. наук : 09.00.09. Суми. 2008. 172 с.
6. Кисельов М. Моральні цінності в екологічному контексті. Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості: матеріали XXV Міжнародної науково-практичної конференції, (Донецьк, 22 травня 2009 р.). Донецьк. 2009. С. 32-39.
7. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. *Бібліотека з освітньої політики*. Під заг. ред. О. В. Овчарук. – Київ: «К.І.С.», 2004. – с. 112.
8. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013, 95 с.
9. Корнєєв В. Комп'ютер і географія. *Освіта*. – 2003. - №12. – С.10-11.
10. Кравченко С. А. Психологічні особливості розвитку екологічного мислення у студентів: Автореф. канд. пед. наук: ун-т ім. Т. Шевченка. Київ. 1996. 24 с
11. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика: Навчальний посібник. – Київ. Заповіт. 1996. 349с.

12. Курняк Л.М. Формування екологічної культури як пріоритет сучасної освітньої політики. *Філософський альманах : зб. наук. праць*. 2006. Вип. 56. С. 223-227.
13. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): Навчальний посібник. Київ. Центр навчальної літератури. 2005. 128 с.
14. Логвинова М.О. Використання ІКТ та Інтернет-технологій на уроках географії. Всеосвіта спільнота активних освітян. URL: <https://vseosvita.ua/library/vikoristanna-ikt-ta-internet-tehnologij-na-urokah-geografii-227783.html> (дата звернення: 23.02. 2022)
15. Львовочкіна А.М. Етнопсихологія: Навчальний посібник. Київ. МАУП. 2002. 144с
16. Малафіїк І. В. Дидактика :навч. посіб. – Київ : Кондор, 2005. – 398 с.
17. Малько Н.М. Вітчизняний і зарубіжний досвід. Дидактичні принципи навчання природничих дисциплін у педагогічній спадщині О.Я. Герда. *Наукові записки НДУ ім. М.Гоголя*. 2012.– №1. С.186-191
18. Малько Н.М. Вітчизняний і зарубіжний досвід. Дидактичні принципи навчання природничих дисциплін у педагогічній спадщині О.Я. Герда. *Наукові записки НДУ ім. М.Гоголя*. 2012.– №1. С.186-191
19. Маршицька В.В. Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку. Київ. 2003. 20с
20. Методика використання інформаційних технологій «Сільська школа України» № 35 2001 – С. 8-10.
21. Методичний poradnik "Сучасні освітні технології. Типи та види уроків, методика їх вибору ". Навчально-методичний центр професійно-технічної освіти в Чернігівській області. Відділ загальноосвітньої підготовки. 2010 рік "Сучасні освітні технології. Типи та види уроків, методика їх вибору" URL:<https://uchika.in.ua/metodichnij-poradnik-suchasni-osvitni-tehnologiyi.html> (дата звернення 31.03.2022)

22. Методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах (лист МОН України від 01.07.2014 р. № 1/9-343). Режим доступу: www.mon.gov.ua
23. Навчальна програма з географії для 6-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804.
24. Осадчий І.Г. Якість загальної середньої освіти: система управління та інституційний аудит. Концептуальні ідеї та методичні рекомендації: [Електронне видання]. Дніпро: Середняк Т. Київ. 2018, — 31 с.
25. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. №2145- Голос України. 2017.27 верес. (№178-179). С.10-22.
26. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах: монографія. Луганськ. Альмамате.2004. 540 с
27. Савлук Г.І. Реалізація компетентнісного підходу до навчання на уроках географії шляхом використання новітніх освітніх технологій та педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського. Режим доступу: www.pmkoiippo.edukit.kr.ua.
28. Савчин М.В. Василенко Л.П. Вікова психологія: начальний посібник. – Київ. Академвидав. 2005. 360 с.
29. Сидоренко Л.І. Сучасна екологія. Наукові, етичні та філософські ракурси: Навчальний посібник. Київ. ПАРАПАН. 2002. 152 с
30. Скребець В. О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи: монографія. Київ. Слово. 2004.440 с.
31. Смірнова В.М. Стаття «Умови формування екологічної компетентності учнів». Режим доступу: http://smirnovavira.ucoz.ua/index/umovi_formuvannja_ekologichnoji_kompetentnosti_uchniv/0-5// (дата звернення 27.04.2022)
32. Совгіра С. В. Теоретико-методичні основи формування екологічного світогляду майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах :

- автореф. дис. д-ра пед. наук– теорія і методика професійної освіти. Луганськ. 2009. 40 с.
33. Титаренко Л. М. Формування екологічної компетентності студентів: Дис. канд. наук: 13.00.07.2007. Режим доступу: www.disser.com.ua/content (дата звернення 29.04.2022)
  34. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник 3-тє вид., стер. Київ. Академвидав. 2009. 560 с
  35. Шайгородський Ю. Ж. Екологічна психологія. Екологічна енциклопедія: У 3 т. Київ. ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації». 2006. С. 319-320.
  36. Щербань П.І. Впровадження компетентнісного підходу та формування предметних компетентностей на уроках географії в загальноосвітніх навчальних закладах. Режим доступу: <http://www.OIPPO.org.ua>
  37. Юрченко Л.І. Екологічна культура в контексті екологічної безпеки : монографія. Київ. ПАРАПАН. 2008. 296с.
  38. Ягупов В.В. Педагогіка: Навчальний посібник. Київ. Либідь. 2002. 560 с.